

BIGA ORATIONVM SECVLARIVM,
QVAS IN ACADEMIA GRYPHICA PVBLICE RECITARVNT
DVO FRATRES GERMANI, TANGLYMENSES, 23.
ALTERAM

DE HISTORIA ET FATIS
LIBRORVM SYMBOLICORVM
ECCLESIAE EVANGELICAE
IN POMERANIA,

INTER PLAVSVS JVBILAEI SECVNDI AVGVSTANAE
CONFESSIONIS

ANNO MDCCXXX. DIE XVII. AVGVSTI,

JOHANNES FRIDERICVS BÆHR,

SS. THEOL. ET PHILOS. STUDIOSVS

HABD ITA MVLTTO POST INTER COELITES RECEPTVS;

ALTERAM

DE HISTORIA ET FATIS
ORDINATIONIS ECCLESIA-
STICAE POMERANORVM,

ANNO EJVS SECVLARI SECVNDI MDCCXXXV.

DIE VI. JVLII,

NICOLAVS ALBERTVS BÆHR,

SS. THEOL. ET PHILOS. STUDIOSVS.

NOTAS QVASDAM,

MATERIAS, QVÆ IN IISDEM OCCVRRVNT, ILLVSTRANTES,

ADJECIT PARENS HORVM JVVENVM

JOHANNES BÆHR,

DIACONVS ECCLESIAE TANGLYMENSIS, AD AEDEM
B. VIRGINIS.

GRYPHISWALDIE MDCCXXXVI.

APVD JACOBVM LOEFFLER.

ALTEHAM
DYO TRATES GERMANI TANGLYMENIS
QVAS IN ACADBMIA GRITHICA TALLE REIT ABENT
HIGA ORATIONE STYLOS

DE HISTORIA ET FATIS
LIBRORVM SYMBOLICORVM
ECCLESIE EVANGELICE
IN POMERANIA

INTER FLAVVS IVRIET SECVNDI AVGVSTAN
CONFESSIONIS
ANNO MDCCXX DIE XVII AVGVSTI
JOHANNES FRIEDRICVS BIER,
SS. THEOL. ET PHLOS. STUDIOSVS
HABD ITA MVLTO POST INTER COLITIS RECTVS
ALTEHAM

DE HISTORIA ET FATIS
ORDINATIONIS ECCLESIE
STICE POMERANORVM
ANNO LVS SECVNDI SECVNDI MDCCXXV
DIE VII

NICOLAVS ALBERTVS BIER,
SS. THEOL. ET PHLOS. STUDIOSVS
NOTAS QVADAM
MATERIAS QVE IN MUSEO OCCVRANT, ILLVSTRANTES
ADCEL. TALLE. PHLOS. JVENIVM
JOHANNES BIER,
DIACONVS ECCLESIE TANGLYMENIS, AD VIDEM
B VIRGINIS

ALTD JACOBVM LOETLER
GATHM FVNDIE MDCCXXV

PATRIÆ DVLCISSIMÆ

**VIRIS CONSVLTISSIMIS, EXPERIENTISSIMIS, DOCTISSIMIS,
PRVDENTISSIMIS, AMPLISSIMIS**

DNN. CONSILIARIIS PROVINCIALIBVS,

DNN. CONSVLIBVS,

DNN. SYNDICIS,

DNN. CAMERARIIS,

COETERISQVE

**ORDINIS SENATORI MEMBRIS
SPLENDIDISSIMIS**

NEC NON

**VIRIS ADMODVM REVERENDIS, DO-
CTISSIMIS, CLARISSIMIS**

DN. PRÆPOSITO,

DNN. PASTORIBVS,

DNN. DIACONIS,

**DE RE ET PVBLICA ET ECCLESIASTICA PATRIÆ INSIGNITER
MERITIS, PATRONIS AC FAVORIBVS SVIS OMNI VENERA-
TIONE COLENDIS,**

**BIGAM HANC ORATIONVM SECV-
LARIVM, IN FRATRIS DESIDERATISSI-
MI MEMORIAM, ET SVI, SVORVMQVE
STVDIORVM VLTIOREM COMMEN-
DATIONEM EA, QVA PAR EST, OBSER-
VANTIA OFFERT ET CONSECRAT**

NICOLAVS ALBERTVS BÆHR.

*Academia Gryphiswaldensis Magnifice Domine
Rector,*

*Magnifice ac Generose Domine Pro-Cancellarie,
Viri summe reverenda munerum dignitate,
Juris utriusq; prudentia, saluberrima medendi arte,
Artium ac sapientiae doctrina celeberrimi,
Viri Pranobilissimi, Amplissimi,
Dicasterii Regii Domini Assessores & Referendarii,
Ministri Verbi divini plurimum venerandi,
Viri Praecellentissimi, Clarissimi,
Hospites suo titulo, quem capit dignitas, condecorandi
Ac Tu denique, nobilissima, doctissima, studiosa
Juventutis concio,
Commilitones Suavissimi, exoptatissimi.*

Omnium, qui suam historiae consecrarunt operam,
oculis patet atque expositum est, infaustum illud fi-
dus, (a) quod omni fere tempore Christianorum coe-
tui terribile atque horrendum apparuit: Sunt hujus
rei testes locupletissimi, innumeræ illæ pene persecu-
tiones, quibus veræ lucis atque doctrinae coelestis ofores, iisque
tum

(a) Figurata hanc esse locutionem cuius patet, adeoque nihil habet commercii
cum opinione eorum, qui fata omnium religionum, adeoque & Christianæ, su-
spendunt

tum apertis tum clandestinis, recte de Deo sentientes ac præcipientes saluberrime, lacerarunt, vexarunt, exercuerunt gravissime. (b)

Quo maius autem, persecutiones in Christianos immissæ, damnum secum traxerunt, eo maius quoque fidei cœperunt incrementum, ac quotidie in veritate semel agnita animum obfirmarunt suum. (c)

Cum autem Deo rem ita dirigente sapientissime persecutionum istarum tempestas tandem aliquando desæviiisset ac detonuisset, cœtusque sacer in tutum delatus esset portum, (d) aliud, idque non minus grave malum ipsi parabatur; Scindebatur scilicet is ac distrahebatur varias in partes, adeo ut cuncta veræ religionis capita vel impugnarentur accerrime, vel misere etiam in sensum alienum

A 3

atque

spendunt ab astris, inter quos nomen suum professi Hieronymus Cardanus, Julius Cæsar Vaninus, multique alii, quorum stoliditatem in lucem produxit D. Joh. Frid. Mayerus, binis dissertationibus: Utrum fata religionum dependeant ab Astris, MDCC. Hamburgi publicatis, quibus tertia quoque dissertatio annexa: Utrum fata mundi, regnorum & urbium dependeant ab astris.

(b) Harum persecutionum gravitatem operose probarunt Caspar Sagittarius de Martyrum cruciatibus in primitiva ecclesia; Christianus Kortholtus, de persecutionibus ecclesiæ primævæ sub Imperatoribus ethnicis, aliique plures.

(c) De incrementis Christianismi sub persecutionibus egregium testimonium dedit Plinius secundus, peculiari epistola ad Trajanum Imperatorem, quæ exstat inter epistolas ejus Lib. 10. Ep. 97. Visa est mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis ætatis, omnis Ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum & vocabuntur. Neque enim Civitates tantum, sed Vicos etiam atque agros superstitionis istius (sic ethnicus nominat religionem Christianam) contagio pervagata est. Admiranda horum incrementorum singularia peculiari Oratione edisserit Joh. Marckius, de Christianismi propagati admirandis, quæ annexa est ejus historiæ Paradisi p. 867. seqq. In causas vero, quare hodie ista incrementa deficiant, inquit Campejus Vitranga, Oratione de impedimentis propagandi hoc tempore Christianismi, quæ annexa est Lib. 3. Obs. SS. edit. 1691.

(d) Id quod contigit Seculo IV. sceptrum Imperii Romani moderante Constantino M. qui viso miraculose in nubibus crucis signo, cum inscriptione: In hoc signo vinces; ad religionem Christianam amplectendam eique pacem dandam permotus est. Quamvis enim Vir eruditione singulari per totum eruditum orbem Clarissimus Joh. Alb. Fabricius peculiari dissertatione Critica, de Cruce Constantini anno MDCCVI. Hamburgi publicata, ostendere annisus, crucem Constantino visam fuisse naturalem, vereor tamen rationes ejus se omnibus probaturas.

atque improbum detorquerentur; (e) Ita quilibet fere ingenii sui luxuriantis indoli indulgebat pessime.

Vt igitur deperdito huic ac profligato Orbis Christiani statui medela adhiberetur, certa opus fuit veræ doctrinæ formula. (f) Multos enim Respublica sustinet atque alit homines, qui quovis doctrinæ agitantur vento, hominumque versutia in transversum facile rapiuntur. Hi igitur omnesque de vera doctrina ut certiores reddantur, ac salutem eorum consulatur, certa fidei formula erunt muniendi.

Cum porro omnia eo flectat ac dirigat consilia ille hominum infidiator callidissimus, ut non semen modo impuritatis ac discordiarum inter eos etiam, qui doctrinæ addicti sunt puriori, spargat, sed suam quoque astutiam huc convertat, ut seductorum errores omnium oculis non semper pateant, quin potius absconditi sub cineribus quasi lateant, (g) quo incautis eo facilius fucus possit induci, conden-

(e) Causam huius discordiæ fideliter Corinthiis manifestat Paulus I. Cor. XI, v. 19.

Quomodo vero venenum ejus jam seculo Apostolico & Apostolorum proximo efficaciam suam in animis hominum exseruerit, singulari diligentia executus est Vir in Historia Ecclesiastica versatissimus Th. Ittigius, in dissertatione de Hæresiarchis ævi apostolici, & apostolico proximi, ejusque appendice. Post datam ecclesiæ pacem majores vires sumit in Arianis, aliisque malefanis hominibus hos insecutis.

(f) Id a primis incunabulis agnovit ecclesiæ, quare per quælibet ferme secula ejusmodi formulæ exstant, inter quas præ cæteris antiquitate & celebritate eminent *Symbolum Apostolicum*, quod ex ipso historiæ penu illustravit Anonymus, in historia Symboli Apostolici Lipsiæ publicata MDCCVI. Cujus auctorem esse Petrum King, Jure Consultum Anglum, interpretem vero Gottfridum Olearium, docet venerandus facultatis Philosophicæ senior Theodorus Hornius, in programme, ad hanc Orationem p. 2. not. ** *Symbolum Nicenum*, cuius historiam eruditissimis observationibus illustratam Thomas Ittigius elaboravit, eamque post hujus mortem publicavit Lic. Christianus Ludovici. *Symbolum Athanasianum*, quo de varia exstant eruditorum judicia, quæ hic recensere supercedemus, illud tantum allegantes, necessitatem harum formularum non esse statuendam absolutam, sed hypotheticam.

(g) Hanc calliditatem Paulus fidelibus vocibus singulari emphasi præditis depingit, dum Satanæ adscribit πανουργίαν h. e. calliditatem veteratoriam ad omne nequitiorum genus exercitatissimam 2. Cor. XI, v. 2. μεθοδείας h. e. varias astutas nequitiae methodos, ut, quando uni impedimenta obijciuntur, statim aliam habeat paratam, Eph. VI, v. 11, μεταχηματισμὸν εἰς ἄγγελον φωτός. h. e. assumptionem

condendi eiusmodi formulæ necessitatem quis non facili advertet negotio? Damnum illud insigne, quod ex defectu huiusmodi doctrinæ Symboli in primævam promanavit ecclesiam, exemplo Pelagianorum, qui plurimos imperitos in suas pertraxerant parres, Augustinus comprobatur atque confirmatur. Ita enim ille: (b) Multi eos (Pelagianos scilicet) propterea sectabantur, quia Catholicæ communionis videbant sociatos.

Vos ipsi, quæ est summa mentium vestrarum perspicacia, Auditores O. O. honoratissimi, iudicate, num concordia potius, an discordia sit studendum? Nullus sane dubito, quin tacito vestro consensu illud sitis excepturi: Concordia res parvæ crescunt, discordia summæ dilabuntur. Sicuti enim concordia Mater est amicitia, non genetrix discordiarum & rixarum; catena indissolubilis fidelitatis, non tenue filum infidelitatis; firmum Reipublicæ fundamentum, non lubricum regiminis fulcrum; indeque summa quævis fausta ac prospera statui affert publico: Ita quoque quilibet, nisi de sanæ mentis statu deturbatus, concordiam omnium collegiorum nutricem, tanquam ecclesiæ summe necessariam, commendabit vehementissime, enixissime, cuius quippe tam reducendæ, quam conservandæ ac stabiliendæ optimum merito statuitur remedium, certa credendorum formula.

Nihil sanæ ecclesiæ fuit unquam perniciosius, nihil ad interitum magis festinans, quam libido ista credendi & sentiendi effrena. (i) Recte proinde Calvinus: Sic de illa secta audio & sentio, ut nihil inter homines perniciosius, ac magis audiri possit execrandum; Sic illam nocere video, ut facem ardentem iudicem, qua omnia statim sint conflagratura, luem certissimam, qua nihil non inficiendum sit, statuam, nisi obviam eatur quamprimum. Ita quidem ille.

Postulat

nem formæ angeli lucis, qua in apparitionibus, externam figuram, verba, mores angelorum imitatur 2. Cor. XI, v. 14. & r. 2.

(b) In Libro de P. O. C. 17.

(i) Huic malo magna diligentia obviam ivit Theologus de ecclesia nostra insigniter meritis, Gottl. Frid. Seeligmann, in disp. inaug: Pessimum *Evangelium*, sentiendi & credendi libertinismum profligans Rostoch. 1686.

Postulat porro ipsorum ecclesiæ Doctorum status certam fidei ac doctrinæ formulam; Quam enim multa, quam perniciofa ea-que gravia & funesta antiquis non solum, verum temporibus etiam recentioribus orta, atque enata sint diffidia, de certis loquendi formulis, (k) quæ multum haud raro secum duxerunt ambiguitatis, quæque ecclesiam internis & lethalibus affligerunt vulneribus, eandemque in varias partes lacerarunt miserrime. Nisi enim quadam quasi facta conspiratione animorumque consensione dogmata proponuntur, lapidem offensionis objici auditoribus, experientia docet satis atque confirmat.

Omnes posthæc machinas doctrinæ cœlestis capitibus impugnandis atque evertendis ab adversariis esse admotas, rerum omni tempore gestarum monumenta satis commostrarunt. Quod ut perficerent, non solum externis instructi esse videbantur viribus; (l) (quam enim multis Imperatores defatigarunt precibus? quanto studio in eorum animis auctoritatem Romani Pontificis firmare, religionisque evangelicæ extinguendæ consilia ipsis inspirare scelestissima, ausu contenderunt nefario?) Verum etiam causæ suæ pessimæ ac desperatæ præsidium in mendaciis ac calumniis (quæ

(k) Quamvis regulæ prudentiæ pio Doctori præcipiant, ne temere in receptis ab ecclesia formulis aliquid immutet; Bene tamen & graviter monet Theologus magni nominis Philippus Jacobus Spenerus, in Præf. ad Köpkenii dialogum de templo Salomonis: Propter solum abusum adversariorum innocuas loquendi formulas minime rejiciendas, quia alias calliditate eorum maxime efficaces loquendi rationes ecclesiæ possint eripi; nec incommode huc trahi posse videtur exemplum Pauli, Gal. II, v. 4. 5.

(l) Huc pertinet celebris illa quæstio: Utrum liceat religionem propagare vi armorum? Hanc vim repugnare naturæ & indoli religionis Christianæ, docet Paulus 2. Cor. X, v. 4. 5. rationibus vero propugnant: Hugo Grotius de J. B. & P. L. 2. C. 20. §. 48. seqq. p. m. 893. seqq. Sam. Werenfels in Opusc. Theol. Philosoph. Philol. Diss. 2. de Jure Magistr. in Consc. p. m. 45. seqq. Christoph. Matth. Pfaffius in Primit. Tubing. P. 2. de Præjud. Theol. Diss. pr. §. 26. p. m. 94. seqq. Eam quoque adversam esse praxi purioris ecclesiæ, ex historia ecclesiastica egregie discutit Theologus insignis D. Joh. Guil. Baierus, peculiari dissertatione: De propagatione fidei per vim armorum, a praxi ecclesiæ Christianæ aliena. Jenæ 1686.

(quæ sunt infernalis istius Genii contra pios arma) quæfiverunt ; (*m*) quibus hostium telis venenatis , tanquam scutum & munimentum firmissimum , cœtus hominum sacer certam doctrinæ objecit formulam , ut non modo adversariorum detegi facile possint errores , malevolorum obtereretur invidia , omnesque adversariorum conatus repulsi in irritum reciderent ; Verum etiam alii , maxime religionis socii , de doctrinæ veritate certiores redderentur ac firmiores.

Vocamus hic in subsidii partes ipsam scripturam sacram , quippe quæ non una vice certas requirit fidei formulas , ac testimonia nostra de doctrina perhibenda : Ita enim Paulus ad Romanos Capite X , commate 9. & 10. Quodsi & ore Dominum Jesum confessus sis , & a Deo ex mortuis excitatum animo credideris , servaberis. Nam & animo creditur ad justitiam , & ore fit professio ad salutem. Postulat igitur Paulus non solum internam animi de veritate convictionem , sed etiam confessionem ore proferendam , (*n*) & Petrus unumquemque ita excitat , priori epistola capite , tertio , commate decimo quinto : Semper parati estote , quicumque ex vobis spei , qua præditi estis , rationem petierit , ei comiter ac religiose respondere. Quodsi igitur cuilibet privato hæ officii demandatæ

B

sunt

(*m*) Id sub initium N. T. experti sunt Christiani , uti egregie demonstravit Christianus Kortholtus , Theologus de Historia ecclesiastica insigniter meritus , peculiari libro , de vita & moribus Christianis primævis per gentilium malitiam afflictis. Kilon. 1683. Et tempore reformationis Lutherus ejusque asseclæ , quo de Balthaf. Meisnerus in Consult. Cathol. de fide Lutherana capeßenda , & Romano - Papistica deferenda P. 3. p. 442. seq. Christoph. Sontagius , diff. de præcipuorum quorundam Sec. 16. & 17. Theol. Luth. erud. merit. & script. S. 2. § 3. p. 18. seqq. aliique plures. Annon vero in Controversiis ecclesiæ nostræ domesticis , hic quoque Iliacos intra muros peccatum sit & extra , patebit cum cura legentibus D. Joh. Georg Walchii Historische und Theologische Einleitung in die Religion , Streitigkeiten der Evangelisch , Lutherischen Kirchen. Jenæ 1730. & fortasse posterorum , extra partes positorum , oculis adhuc dilucidius exponetur.

(*n*) Inde quæstio inter Theologos valde disceptata : An & quando confessio veræ religionis cum rerum terrestrium , & vitæ quoque nostræ periculo facienda. Qua de Joh. Musæus de Eccles. Disp. 6. §. 103. seqq. p. 368. seqq. Joh. Franc. Buddeus Theol. Mor. P. 2. C. 3. S. 2. §. 5. p. 543. seqq. multique alii.

sunt partes, ut ad respondendum sit promptissimus, ac fidei fundamentum quærenti, ac rationem petenti eius quidem spei, quæ est in illo, indicandum; Multo magis ecclesiæ incumbit communi veritatem confirmare testimonio, errantes confessione edita publica in rectam viam & tramitem reducere eosdemque Deo restituere.

Quis denique Heroum, (o) Auditores O. O. honoratissimi, sua non curat ad posteros transmittenda facta heroica? Quis non ad æternaturam nominis gloriam & famam contendit? privato certe nihil acceptius, nihil gratius potest contingere, quam gloria factorum etiam post cineres superstes: Quid igitur mirum, si ecclesia purioribus sacris addicta, de illibata doctrinæ suæ integritate posteros, certa confessionis concinnata formula, certos ac securos esse jubeat.

Licet itaque sint plura, quæ utilitatem ac necessitatem publicorum fidei symbolorum dent evictam satis ac comprobata, recentiori tamen ævo exstiterunt plurimi, qui variis iisque profanis inducti rationibus non unius generis convitia, & in antiquiora Oecumenica & recentiora symbola effuderunt impudentissime, quorum nisi petulantia obsideret animum, pudor palmam huic præriperet; nisi impietas eos vinxisset, venerandum divini Numinis obsequium vicisset; nisi vana innovandi libidine flagrarent, utilitas sane proximi iis obstaret; nisi denique verbo divino e diametro contraria propo-

(o) De natura Virtutis heroicæ in fidelibus erudite agit D. Joh. Mich. Langius in Exercitt. Theol. Posit. Polem. numero sacro septenario Disp. 3. ubi C. I. §. 27. eam ita describit: Virtus heroica fidelium, est habitualis quædam, eaque insignior, hominis renati, ex peculiari, etsi fere mediata Spiritus sancti gratia, collata perfectio, qua talia in Dei gloriam, & ædificationem ecclesiæ geruntur, quæ, si non omnium aut plerorumque aliorum, communis sortis fidelium, saltem sui temporis genium & mores transcendunt. Virtutem heroicam gentiliam, qualis in Alexandro M. Julio Cæsare aliisque se conspiciendam præbuit, idem auctor l. c. §. 4. ex influxu divino specialiori, ad regnum potentia pertinentem, deducit: D. Joh. Franc. Buddens vero eandem inter Pseudo-Virtutes numerat, & ex eminente quadam ambitione, voluptatis cupiditate quandoque temperata, ortum trahere monet in Theol. Mor. P. I. C. I. S. 4. §. 77. p. 149. 150. Quam caute vero virtus heroica a peccatis Heroum distinguenda, evoluit D. Joh. Petr. Grünenbergius peculiari disputatione de peccatis heroum fidei eminentibus, Rost. MDCCV.

proponerent, vagam istam docendi ac credendi licentiam nunquam essent admissuri.

Sunt vel hinc castigandi quam maxime Sociniani, Arminiani, & omnes, qui religionis amant adiaphoriam. Socinianorum quidem ratio postulat status (p) vt antiqua pariter & nova damnent ac rejiciant Symbola, ut suo furore insano in sacrosancta fidei capita eo liberius possint grassari.

Arminianos proxime ad eos accedere (q) nemo forte mirabitur, qui secum perpendit, illos religionum tolerandarum limites eo usque proferre, ut in indifferentissimum ruant præcipites; Formulas equidem admittunt fidei, eas tamen pro norma docendi in ecclesia minime habent & reputant. Rem omnem præcipuus illorum Doctor, eruditionis & modestiæ laude clarissimus, Philippus a Limborch ita dedit expressam in Theol. Christ. L. I. C. XI. §. 13. p. 41. edit. 1700. Confessiones, inquit, tantum debent esse testimonia & declarationes fidei illorum, qui eas edunt, non fidei regulæ, quæ omnibus præscribant, quid sit credendum.

Dehinc Indifferentistæ (r) omnia Symbolorum ecclesiæ, five Pontificiæ, five Calvinianæ, five Lutherana genera ad Garamantes mittenda

B 2

(p) Horum odium erga fidei formulas exinde videtur provenire, quod nihil in religione velint admittere, quod non cum ratione tantopere per lapsum corrupta exacte conveniat, adeoque distinctionem Theologorum Orthodoxorum inter id quod est *supra*, & quod est *contra* rationem, exhibilent, scripturamque fidei in sententiam suam pertrahere conentur, quo de conferri potest Joh. Pauli Felwingeri dissertatio de Photinianorum analogia fidei. Altorf. 1664. 8.

(q) Fraternitatem inter Arminianos, præcipue recentiores, & Socinianos probat Mayerus Hist. Armin. n. 5. §. 1. p. 32. 33. Cui assentitur Joh. Franc. Budd. in Colleg. MSS. Theol. Pol. ubi notat, inter Arminianos maxime Socinianismi suspectos, Simonem Episcopium, Hugonem Grotium, Conradum Vorstium, Stephanum Curcellæum, Johannem Clericum, quoniam necessitatem credendi mysterium SS. Trinitatis negent, numerum articulorum fidei nimis coarctent, Christum pro legislatore novo venditent, gratiæ divinæ necessitatem negent: Quamvis Clericus hoc omnibus modis a se amoliri conetur in epist. Critt. Epist. X. P. 4. Art. Crit. p. 275. seqq.

(r) Hi cum corrupta sua imaginatione per omnes religiones vagentur, & quicquid in unaquaque ad eorum palatum, tantum velint arripere, mirum non est, formulas

mittenda proclamant, asperrimo ac gravissimo in eadem inflammati odio, ut monstrum illud, quod sibi finxerunt religionis horrendum, in tuto possint collocare.

Maledica denique Fanaticorum lingua (s) libros ecclesiarum symbolicos non leviter perstrinxit. Quid convitiandi libido hic potuerit efficere, vel solus Quirinus Kuhlmannus (t) suo com-monstravit exemplo, quippe qui canino dente sapientissimum ac divinum illud institutum ita quidem laceravit in præfatione des neu-begeisterten Böhm's: Lutherus vergnügte sich an der schriftlichen eusserlichen Schalen; den Kern verlor Er, und erklärte in der Schrift, was Er zu erklären nicht vermochte, dadurch Er ein neuer Anti-Christ in Schaafs-Wolle ward. Er schaffte Päpstliche Mißbräuche ab, führete aber Luthert-sche Mißbräuche ein, lehrete den Pabst haßen, wie auch sein Wahlspruch aus blossen Pabst-Haße gekommen, da Er nur dessen Teuffels Kälber, die heydnische päpstliche Zand-Theologie und Zand-Philosophie hätte vertilgen, und den Anti-Christischen Doctor-Nahmen, mit dergleichen Hoch-Schul-Teuffeleyen ausrotten sollen. Er dachte mit seinen Nachfol-
gern

mulas Confessionis plus quam Vatiniano odio prosequi, cum videant, se per illas circumscribi, & in ordinem redigi; atque ad unam quandam religionem & ecclesiam, si salvi esse velint, remitti, quod bene notavit celebris Academiae Wittebergensis Theologus D. Gottl. Wernstorffius de indifferent. relig. in genere §. 136. Witt. MDCCVII.

(s) Hi cum nullum fidei systema agnoscant, nec doctrinas suas ordine & cum connexionem proponant, illius formulam quoque habere nequeunt; adeoque omnes fidei formulas in aliis Sectis spernunt, ut eo majori cum licentia vanis imaginationibus suis indulgere queant. Quamvis non eandem de fanaticismi natura ideam sibi forment eruditi, id quod patebit conferenti Joh. Franc. Budd. Theol. Moral. C. 1. S. 5. §. 22. seqq. p. 218. seqq. cum Christoph. Aug. Heumanni Poecile T. 1. L. 2. n. 13. p. 288. seqq.

(t) Quam mirum caput fuerit, & quam intolerabilibus moribus præditus, ut etiam alii fanatici eum mente captum & a Satana seductum judicarint, docent, & mirabilia ejus fata & scripta egregie produnt autores der Unsch. Nachr. 1711. Ord. 6. p. 755. seqq. ubi quoque ejus effigies, temperamentum Melancholicum præ se ferens, conspicitur.

gern in seinem Herzen wie Jerobeam, das Volk möchte wieder zum Pabstthum fallen, wolte etwas von demselben behalten, und machte rechte neue Meinungs-Kälber aus seinen Herzen. (innuit libros symbolicos) Daß ein Uergerniß und Greuel worden vor den Augen des HErrn HErrn bis auf den heutigen Tag. Quis non damnet ac detestetur hæc Kuhlmanni insanientis maledicta? Vociferantes subinde audias fanaticos atque indifferentistas, quod Symbola eiusmodi redoleant Papatum, dum vim inferant, & gravem servitutem injiciant conscientiis, ut scilicet sub ficti Papatus commento (u) libros ecclesiæ evangelicæ Symbolicos exagitent, atque suspectos reddant; sed bone Deus! quam inconcinne, quam absone, quam temere Papatus reliquiæ hic affinguntur ecclesiæ Lutheranae? quam absone hæc cum Pontificia illa confertur? Primo enim origo eiusmodi Symbolorum a Papatu minus recte derivatur, quippe qui Symbola neutiquam invenit; sed potestatem ista conficiendi, justam alias ac legitimam ecclesiæque usitatissimam, in tyrannidis instrumentum convertit, quam ecclesia e contrario evangelica improbat ac detestatur vehementissime; Deinde Papatus facultatem & ius conficiendorum symbolorum soli tribuit Pontifici Romano, evangelicam vero profitentes religionem transcribunt potestatem illam in Principes ac totam ecclesiam; Papatus fidem in Symbola postulat propter solam Pontificis Romani auctoritatem, evangelici autem eandem exigunt propter consensionem eorundem cum literis diviniis; Papatus Symbola a Pontifice vel composita vel probata absque omni examine jubet admittenda, ita namque excogitatis in concilio Tridentino dogmatibus credendum est ex mera & cæca in Pontificem obedientia, omnesque eius constitutiones, quas omisso consensu ab omnibus simpliciter admitti & probari jubet; (w) Minime igitur

B 3

tur

(u) De Papatu ecclesiæ Lutheranae objecto conferri potest dissertatio D. Joh. Georg. Neumanni, de Papatu ecclesiæ Orthodoxæ, quæ sexta est in Chiliasmo ejus subtilissimo Wittebergæ 1696. publicato.

(w) Hinc Theologi nostri merito statuunt, per Concilium Tridentinum ejusque placita

tur totius ecclesiæ securitatem & salutem, sed solam eius dominationem absolutam respiciunt, E contrario autem Evangelici examen ejusmodi Symbolorum juxta sacræ scripturæ normam instituendum commendant; Papatus Symbola vel invitis obtrudit, neque dubitandi rationes circa Symbola enatas, vel audit vel ad liquidum deducit, a quo procedendi modo quam sint alieni Evangelici, vel sola Formulæ Concordiæ historia satis declarat. Nec tyrannidis notari potest mos ille ecclesiæ evangelicæ solennis, quo nemo, qui suum a libris symbolicis dissensum profitetur, ad sacrum admittitur munus, aut ab illo, qui officio præficiendus est sacro, post diligentem eorum lectionem & excussionem, juramentum aut obligatio in eos præstanda exigitur, (x) sane hac ratione nemo ad subscriptionem illorum externa quadam vi adigitur, sed quid in controversis fidei articulis profiteatur, candide & ingenue testari saltem jubetur, proveniunt hæc non

placita & anathemata, rationem unionis inter Protestantes & Pontificios factam desperatam, & ab eo tempore Romam ecclesiæ Protestantium exstitisse irreconciliabilem. Conf. Spen. Theol. Bed. P. 1. C. 1. S. 15. p. 109 seqq. ubi docet: *Durch das Tridentische Concilium sei die Römische Kirche vollends abgefallen, und habe eine ganz andere Art gewonnen. It. Es sei immerfort ein grosser Unterschied zu machen unter der vorigen Römischen noch mit den Irthumen ringenden, und unter der Römisch- Tridentischen nunmehr an die Irthum schlecht dahin verbundenen Kirchen.*

- (x) Omnem controversiam, quæ tantis animorum concussionibus nostro ævo agitata est, de juramento religionis causa suscepto, notissima illa distinctione inter usum rei & abusum tolli posse existimo. Quamvis enim non ubique satis caute se gerant hujus negotii Directores, idcirco res ipsa non est vituperanda, cum juramento illo nihil aliud nisi confessio veritatis requiratur, ejusque exempla etiam in Scriptura sacra non deficient. Vid. Schertz. Syst. L. 26. p. m. 727. Conf. Joh. Franc. Buddeus Coll. Theol. Pol. P. 1. C. 2. p. m. 105. qui simul notat, æquitatem Christianam postulare, ut, si quis ex mera imbecillitate conscientiæ juramentum illud detrectet, nec alias periculum aliquod religioni inde metuendum, dispensatio ipsi ab eo juramento concedatur. An vero in hoc juramento convenientia Symbolorum cum Scriptura sacra per *quia*, an conditionate per *quatenus* asserenda, de eo quoque magna contentione disputatum; Mihi eorum partes potiores, & cum sinceritate Christiana magis convenientes videntur, qui subscriptionem simpliciter per *quia* faciendam urgent. Conf. D. Sam. Schelguigiä Synops. Controv. Art. V. L. II. p. 71. seqq. D. Jac. Phil. Spen. völlige Absert. D. Pfeiffers C. III. §. 9. p. 69. seqq. Budd. Coll. Theol. Pol. l. c. p. 107.

non ex Tyrannide quadam, sed pia quadam circumspeditione, quæ servandæ ac tuendæ in cœtu sacro tranquillitati & concordia est impendenda. Recte igitur Christianorum cœtus non modo ætate antiquiori, verum & recentiori, conditis ejusmodi fidei incorruptæ Symbolis, præsidium ac munimentum sibi circumposuit validissimum.

Hæc & alia excitarunt Serenissimos illos Confessores, ut abhinc ante ducentos annos, instauratis inde ab anno millesimo quingentesimo decimo septimo, ope Martini Lutheri sacris purioribus, in solennibus Imperii Comitiis Carolo quinto Imperatori, suæ fidei, & quæ de summis religionis momentis e sacra scriptura hauserant, dogmatum masculam Confessionem Augustæ Vindelicorum exhiberent. Cuius rei memoria cum fidere felicissimo, post alterius sæculi auspiciatissimum decursum hoc tempore denuo recolatur, & per omnes quaquâ patet ecclesiæ evangelicæ cœtus piis excipiatur plausibus, meæ quoque erit pietatis, ut & ego hoc in Deum gratissimi animi defungar officio, dicendique argumentum prosequar, quod tantæ rei dignitati vel ex parte respondeat.

Dabo hic quicquam pace vestra Auditores O. O. honoratissimi Patriæ meæ dulcissimæ amor, & beneficia illa supremi Numinis prorsus insignia, quæ in Confessione Augustana ac reliquis ecclesiæ evangelicæ libris Symbolicis in Pomeraniam fuerunt derivata cumulatissime, ea quas fas est animi humilitate deprædicabo. Id quod omnium consultissime mihi affecutus esse videbor, si *Augustanæ confessionis, & cæterorum ecclesiæ Evangelicæ librorum Symbolicorum historiam ac fata, quæ in Pomerania sustinuerunt*, brevibus delineavero. Antequam vero negotium hocce aggredior, perquam submisce, perquam enixe vos Auditores, suo titulo, quem quisque capit, estis rogandi, ut me dicturum benignis ac benevolis auribus excipiat.

Postquam augustæ indolis Vir Martinus Lutherus, a summo rei Christianæ Moderatore excitatus, (y) Wittebergæ & in locis vicinis verita-

(y) Vocationem Lutheri ad reformandam ecclesiam valde quidem exagitarunt Pontificii,

veritatem cœlestem, post diuturnas quibus Orbis Christianus fuerat circumfusus tenebras in lucem cœperat revocare, animorum motus excitabantur acerrimi, ac studia Lutheri ingenua, Pontificiorum indignatione excipiebantur asperrima.

Verum enim vero singulari Dei beneficio eveniebat, ut interea latius evangelium diffunderetur, indies maior tenebrarum dispellendarum spes affulgeret, adeo ut restituta verbi divini lux jam per ultimas Germaniæ oras, in ipsius septentrionis fines propagaretur. Ægerrimis hæc Pontificii intuebantur oculis, variaque excogitabantur, quibus religionis evangelicæ cursus reprimeretur, sufflaminaretur, retardaretur; At enim vero Deus disjiciebat omnes machinas tam artificiose constructas. Tandem quoque veritatis cœlestis osoreseo procedebant insaniæ & audaciæ, ut horrendas de Lutheranorum doctrina confingerent ac spargerent criminationes, (z) misero hocce vindictæ genere Caroli Imperatoris Vaninum adversus

tificii; Verum animosè iis obviam iverunt ecclesiæ purioris Theologi, docentes: Lutherum non solum habuisse vocationem generalem, omnibus fidelibus communem, ad profitendam & defendendam veritatem; Sed etiam specialem, ad Ministerium verbi & Professionem Theologicam in ecclesia & Academia Wittebergenfi. Vid. D. Hieron. Kromayeri Theol. Pos. Pol. Art. 19. th. 2. p. 833. seqq. D. Joh. Ad. Scherzeri Breviar. Hüll. enucl. & auct. C. 19. th. 35. seqq. p. 1542. seqq. Vocationem vero illam Lutheri mediatam quidem fuisse, sed extraordinariam, dum per instinctum quendam divinum singularem, ad errores in ecclesia dominantes eliminandos, excitatus, docet Buddeus Coll. Theol. Polem. P. I. C. 3. p. m. 314.

(z) De his criminationibus Cœlestinus in Histor. Comit. August. Præf. T. 3. Persuaserant multis Principibus Monachi & Pontificii assentatores, nullo unquam tempore pestilentiorum hæresin excogitatam esse & sparsam doctrina Lutheri eaque mentes hominum ita corrumpi & infici, ut, nisi illa opprimeretur, & igne atque ferro exterminaretur, maxima pars hominum in Germania viventium de salute sua periclitatura esset. Et Lutherus in epistola 1530. scripta T. 5. Jenens. p. 28. a. Hispaniæ Cancellarium Alphonsum, in amico cum Melanchtone colloquio, huic significasse: Persuastos esse Hispanos, Lutheranos in Deum & SS. Trinitatem non credere, Christum mundi Salvatorem & B. Mariam nihili facere, ita ut non dubitent, si hominem Lutheranum occidant, majorem se Dei cultum præstare, quam si Turcam e medio tollant. Et in Præf. Artic. Schmalcald. Fuisse Wittebergæ Doctorem quendam ex Gallis missum, qui palam indicat

adversus Lutheranos odium vehementius irritaturi; sed iniquissimorum horum judiciorum procella minime eandem poterat pervertere, imo doctrinæ evangelicæ splendor, vanis Pontificiorum clamoribus exagitatus, quasi vehementibus impulsa flatibus tæda, clarius enitefcebat; Non enim sine provida supremi Numinis cura contingebat, ut Carolus quintus, litteris per omnem Germaniam missis, Comitia tot precibus votisque expetita, Augustæ Vindelicorum anno Millesimo quingentesimo trigesimo celebranda indiceret, omnibusque religioni evangelicæ addictis Principibus vel hoc imprimis mandaret officium, ut, quicquid huc usque dissensum a Pontificia doctrina peperisset, quibusque argumentis illum fulcirent, luculenta ratione, se præsentem, in totius Imperii conspectu & consensu probarent.

Ad mandatum hocce Cæsaris tanta cupiditate se inprimis componebat Johannes Saxonæ Elector, divinæ constantiæ Princeps, ut de concinnanda doctrinæ evangelicæ formula serias susciperet cogitationes. Vnde Luthero, Jonæ, Bugenhagio & Melanchthoni hocce injungebat negotium, ut curatius pensitatis fidei momentis, scripto sibi exhiberent, quæ edendæ ingenuæ confessioni possent sufficere: Quod cum Lutherus septendecim articulis conceptis præstitisset, Johannes Elector ipse Augustam Vindelicorum magno tendebat animo, Luthero in arce Coburgensi securitatis causa relicto. Reliqui etiam Protestantium Ordines, Georgius Marchio Brandenburgensis, Ernestus Dux Brunswicensis, Philippus Hassiæ Landgravius, Wolfgangus Princeps Anhaltinus, Johannes Fridericus Saxonæ Electoris filius, ac reliqui civitatum Legati Augustam Vindelicorum confluebant, augusto hoc consilio muniti, ut viribus unitis atquæ unanimi consensu veritatem illam cœlestem in totius Imperii conspectum producerent.

C

E se-

dicarit, Regem suum persuasum esse, nullam apud Lutheranos esse ecclesiam, nullum Magistratum, nullum conjugium. Sed promiscue omnes pecudum more vivere pro arbitrio. Conf. Diss. D. Joh. Schmidii de Aug. Conf. nomine, occas. autorit. oblat. & accept. §. 21. p. m. 15. seqq.

E septendecim istis, quos commemoravimus modo, articulis, fundamenti loco positis, formula fidei, quæ Augustanæ Confessionis nomine postea venit, Melanchthone stylum commutante, (aa) postea concinnabatur, & die vigesimo quinto Junii Augustissimo exoptatissimo, Deo propitio, ringentibus Pontificiis, publicis in Comitiiis, lingua vernacula omnibusque manifesta recitabatur. (bb)

Hoc sane Evangelici Ordines his Comitiiis consequuebantur, ut infamia execrabilium errorum, quos adversarii ipsis adhuc nullo veritatis suffragio imputaverant, publice liberarentur, ipseque Imperator mitiorem de iis sententiam suo præciperet animo.

Cum Augustana enim Confessione, statim a tempore exhibitionis & prælectionis plures in linguas translata, doctrina evangelicorum totam per Europam opinione celerius disseminabatur. Quæ omnia dum gerebantur, sub primis statim religionis a Luthero emendatæ auspiciis, lux divini verbi ope Johannis Knipstrovi, (cc) Monachi tunc, postea Superintendentis Pomeraniæ citerioris, Piritii;
&

(aa) Hæc ratio est, quare nonnulli tum ex Pontificiis, tum ex Calvinianis, Melanchthonem pro præcipuo Augustanæ Confessionis autore venditant, eique præcipuas, etiam præ Luthero, in condenda ea partes adscribunt. Verum illos nimium hac in re affectibus suis indulgere patet: Lutherus enim non solum fundamentum Augustanæ Confessionis in septendecim articulis jecit, sed etiam postea Melanchthon ipsam Confessionem, ex istis articulis conflata, in omnibus ejus judicio subjecit, adeoque cum veritate magis consentaneum, ratione inventionis Autorem Augustanæ Confessionis totum coetum sive ecclesiam Lutheranam; ratione dispositionis & directionis Lutherum; ratione elocutionis vero Melanchthonem. Conf. D. Joh. Schmidius diss. cit. §. 13. seqq.

(bb) Quanti negotii res fuerit, ut recitationem illam Confessionis suæ obtinerent Protestantes, docet Sleidanus in Comment. de statu relig. & Reip. Carolo V. Cæsare L. 7. p. m. 172. Quam gratus vero & autoribus acceptus fructus eam secutus, tradit Schmidius Diss. cit. §. 36. seqq.

(cc) Vitam ejus descripsit Theologus de ecclesia tota Orthodoxa, & imprimis Pomerania meritissimus, Patronus noster, dum viveret singularis, cuius illustrissima bibliotheca non nisi cum insigni utilitate nobis patuit, D. Joh. Frid. Mayerus in Præf. Synod. Pomeran. Prolixius vero multo & exactius summe reverendus D. Jac. Henr. Balthasar, Fautor ac amicus noster æstumatissimus in der 2ten Sammlung einiger zur Pommerischen Kirchen Historie gehörigen Schriften pag. 317. seqq.

& Johannis Bugenhagii, (*dd*) Treptovix, ubi munus Rectoris summa cum gloria ornabat, ita coeperat resplendescere, ut cœlestis hicce ignis totam per Pomeraniam emitteretur, ac purior religio, initio ab urbibus majoribus jam anno millesimo quingentesimo vigesimo tertio facta, in cæteris quoque conniventia quidem Principum progrediretur. (*ee*) Bogislaus enim decimus, anno quem dixi, veteri ritu diem obierat supremum, & Georgius filius natus major, a quo usque ad annum millesimum quingentesimum trigesimum primum summa rerum Pomeranicarum pendeat, a sacris Lutheranis alienum gerebat animum; (*ff*) ut proinde fratris Barnimi voluntati, in Lutheranos propensissimæ, (*gg*) eventus exoptatus tunc quidem respondere non posset.

C 2

Duces

(*dd*) Huius vitam delineavit P. Vincentius publica Oratione Wittebergæ 1558. recitata, quæ tertio declamationum Melanchthonis tomo inferta, denuo vero Haffniæ recusa 1706. cura C. F. Læmmelii. Conf. quoque D. Balthasar Præf. ad Bugenhagii Pomeraniam p. 6. seqq. & Joh. Dav. Jänicken gelehrt. Pomm. T. I. P. I. per tot.

(*ee*) In urbe Tanglymensi, ad Panim fluvium in Pomerania citeriori sita, tantos jam anno exhibitæ Augustanæ Confessionis fecerat progressus, ut Monachi Augustiniani coacti fuerint Cœnobium suum cum omnibus ad illud pertinentibus senatui tradere, sibi que victum & amictum tantum ad dies vitæ pacisci, quo de testantur litteræ reversales datæ MDXXX. festo S. Jacobi, alia occasione in lucem producendæ.

(*ff*) Hoc proveniebat partim ab autoritate Georgii Ducis Saxonix, acerrimi Lutheri ejusque sequacium hostis, qui eum e baptismo susceperat, & in aula sua, quo eum Pater miserat, educaverat; Partim a timore, ne mutatio religionis mutationem status Reipublicæ post se traheret, cujus præludia ipsi videbantur varii motus, qui occasione religionis evangelicæ in urbibus Pomeraniæ, Sedinî, Stralesundix, aliisque oriebantur. Huc accedebat astutia Monachorum, qui religionem evangelicam multis apud eum calumniis onerabant, Pontificiorum vero, tanquam religionem avitam Georgii, multis in cœlum laudibus evehebant, testantur de iis calumniis Christian Ketthubts und seiner Colleggen Antwort auf einige Beschuldigungen, quod scriptum Orationi suæ seculari, de providentia divina circa Sundensem reformationem addidit D. Gregor. Langmack. Sup. & gymn. Prof. Sund. celebratissimus.

(*gg*) Hæc propensio ortum trahebat ex commoratione ejus Wittebergensi, quo a Patre studiorum causa anno post inceptam reformationem mittebatur, & fasces quoque Academiæ gerebat, adeoque exoptatissimam nanciscebatur occasionem salutaria

Duces equidem Pomeraniæ, quos modo dixi, Comititia illa Augustana, in quibus Symbolum illud fidei nostræ Carolo V. tradebatur, sua præsentia reddebant illustriora, non tamen publicam fidei Confessionem edituri, sed terras suas jure fiduciario a Carolo V. petitori. (*bb*)

Latiores vero ac florentiores Pomerania assumebat faciem, cum fatis suis anno MDXXXI. Georgio defuncto, factaque Pomeraniæ divisione, Philippus primus eiusdem filius Pomeraniam citeriorem regendam suscepisset. Philippus igitur ad doctrinam sinceriores ope Justi Dewitzii adductus ac lectis huius quidem suasu Lutheri, Melanchthonis, Bugenhagii scriptis, imprimis autem sacris Bibliis & Augustana Confessione, collustratus, (*ii*) una cum Patruo

salutaria religionis evangelicæ capita plenius cognoscendî; Majora vero incrementa capiebat ex cognitione imbecillitatis partis Pontificiæ in negotio religionis, cuius ipse oculatus testis erat locupletissimus in colloquio Lipsiaco, Lutherum inter & Eccium eorumque Consortes 1519. celebrato. Conf. Anon. (qui est Dn. Georg Adolph Carocius, Syndicus quondam Pomeraniæ citerioris Provincialis, & in historia Patriæ versatissimus) in der Nachricht, wie es in Pommern zur Zeit der Reformation, mit der allgemeinen und publicquen Abschaffung des päpstlichen Kirchen-Wesens eigentlich bewand gewesen S. 3 p. 7.

(*bb*) Quanta solennitate & pompa hæc investitura peracta sit die vigesimo sexto Julii docet Micræl. in alt. Pomm. L. 3. P. 2. § 4. p. m. 344. seqq. An vero omen exinde paulo post futuræ acceptationis Augustanæ Confessionis captandum, quod tres Principes Augustanæ Confessionis addicti pallium Cæsaris in hac investitura tenuerint, cum celeberrimo gymnasii Sundensis Rectore, amico a multis annis nobis conjunctissimo M. Christoph. Pylio, in programme zur feyerlichen Begehung des andern hundertjährigen Jubelfests der Augsp. Conf. p. 4. in medio relinquimus.

(*ii*) Hæc collustratio postea magis confirmata, cum filiam Electoris Saxonie Johannis Mariam in uxorem eligeret, eique Torgaviæ 1536. ipse Lutherus benedictionem Sacerdotalem impertiretur, quo de Micræl. alt. Pomm. L. 3. P. 2. p. m. 350. tantasque in eo radices egit, ut Valentinus ab Eickstedt in descriptione vitæ ejus p. 133. non tantum testetur, se audivisse eum interdum cum Consiliariis conferentem de præcipuis doctrinæ articulis, de justificatione, nova obedientia, sacramentis, de autoritate ecclesiæ, Pontificis, Patrum, conciliorum, de ritibus & Politia ecclesiæ, de metis utriusque potestatis ecclesiasticæ & politicæ. Sed etiam Johannes Engelbrecht, Protonotarius Ducalis, in Genealogia Ducum Pomeraniæ MSS., in vita Philippi p. m. 498. in laudem ejus commemorat,

Patruo Barnimo publicam sacrorum emendationem, atque omnimodam Papatus abrogationem, cum consensu ordinum, tutiore jam tempore anno 1534. instituit, conventu provincialium generali Treptoviae ad regam celebrato, ac certa administrandarum ecclesiarum formula a Johanne Bugenhagio anno 1535. concinnata. (kk)

Ab hoc igitur tempore Pomerania coetui evangelicorum puriori asserta ac vindicata, Augustanae Confessionis formulam, sanctam ac rectam studio retinuit piissimo sanctissimo, postquam eadem una cum Apologia in agendis illis Pomeraniae ecclesiasticis primis, quae typis Wittebergensibus anno MDXXXV. sunt exscripta, (ll) tanquam norma omnibus verbi divini Ministris fuerat praefixa &

C 3

consti-

memoret, quod morti proximus filiis suis quasi testamento serio commendaverit, ut constanter Augustanae confessioni adhererent, nec ullam aliam Sectam in ditionibus suis tolerarent.

(kk) In hac Synodo Treptoviensi acceptatio Augustanae Confessionis, quae huc usque in Pomerania per conniventiam Principum tantum tolerata, publice agnita & stabilita. Rationes vero praegnantiores, quae huc usque acceptationem illam in Pomerania retardarint, sequentes affert anonymus supra citatus, in der Nachricht wie es in Pommern zur Zeit der Reformation mit der publicquen Abschaffung des päbstlichen Kirchen Wesens bewand gewesen §. 4. p. 8. seqq. 1) die verschiedene geistliche Jurisdiction in Pommern. 2) Die gemeinschaftliche Landes-Regierung. 3) Weil Herzog Philipp nicht so gleich die Augspurgische Confession angenommen, sondern durch Betrieb Herzog Barnims und Jobst von Dornikens dazu allgemählich gebracht war. 4) Die Nachbarschaft Eurfürsts Joachimi von Brandenburg, welcher der Päbstlichen und Kayserlichen Parthey auß bestigste zugethan. Idem quoque §. 6. p. 10 seqq. ostendit, quam mascole in hac acceptatione contra oppositiones Camerae imperialis Spirensis, & statuum provincialium ex nobilitate Pomeraniae perstiterint.

(ll) Prodierunt illa lingua tunc temporis Pomeranis vernacula Wittebergae in forma octava sub hoc titulo: Kercken Ordnunge des ganzen Pomerlandes, durch die hochgebahren Fürsten und Herrn, Herrn Barnim und Philips beede Geveddern up dem Landtage tho Treptow, tho Eeren dem hilligen Evangelio belaten, durch D. Johann Bugenhagen, gedruckt tho Wittenberg durch Franz Schloffer MDXXXV. Auctori vero ejus Johanni Bugenhagio tantum debet in promovendo evangelio Pomerania, ut memoria ejus merito apud omnes Pomeranos sinceriores Dei cultum amantes sit in benedictione, id quod peculiari Oratione Johannes Fridericus Mayerus, illustre quondam Academiae Gryphicae fidus, graviter edisseruit, sub rubrica: Quantum ecclesia universa Pomeraniae ob Johannem Bugenhagium debeat.

constituta. Insecutis temporibus Pomerani hujus suæ integritatis insignia prorsus ediderunt documenta. Ita namque in conventu Schmalcaldiensi, anno MDXXXVII. celebrato Paulus Rhodius, Concionator Sedinensis (*mm*) suo & ecclesiæ Pomeranicæ nomine Augustanæ Confessionis & Apologiæ ejus subscripsit, postquam auctoritate & mandato Principium & Ordinum ac civitatum evangelii doctrinam professorum, articuli confessionis Imperatori Carolo quinto in conventu Augustano exhibiti, Schmalcaldiæ fuerant relecti, & omnes concionatores, qui huic conventui interfuerant, consentientes declaraverant, se juxta articulos confessionis & Apologiæ sentire & docere in suis ecclesiis. Cum posthæc Julius III. Pontifex Romanus anno MDLI. reductionis diplomate admodum superbo Concilium Tridenti esset instauraturus, Protestantes ab Imperatore Carolo quinto jubebantur certam quandam fidei Professionem & formulam concilio exhibere. Qualem quidem Elector Saxonix Mauritius a Melanchthone, Dux vero Würtembergicus a Johanne Brentio adornandam curabant. Melanchthonis autem qui hunc in finem confectus erat libellus, post modum sub nomine repetitæ Augustanæ Confessionis, nec non confessionis doctrinæ Saxonicarum ecclesiarum innotuit. (*nn*)

Neque huic cœtus evangelici negotio sat arduo deesse volebat Dux Pomeraniæ Philippus I. quare Theologis Universitatis Gryphiswaldensis ac cœteris Pastoribus conficiendam ejusmodi doctrinæ confessionem demandabat. Sub anni igitur millesimi quingentesimi quinquagesimi secundi auspiciis Synodus Gryphiswaldiæ celebra-

(*mm*) Vitam ejus, tanquam primi Pomeranorum Evangelistæ, qui hanc regionem prædicatione veritatis evangelicæ collustravit, recenset D. Dan. Cramerus im grossen Pomm. Kirchen-Chronico L. 3. C. 60. f. 1618. seqq. Quanta vero a Sedinensibus perpeffus, ut etiam eos derelinquere, & vocationi Luneburgensi locum concedere voluerit docet ibidem C. 36. fol. 100. seqq.

(*nn*) Exstat ea in Operibus Philippi Melanchthonis Theologicis junctim editis T. I. pag. 121. seqq. & præscripta habet verba ex Ps. CXIX, v. 46. Loquebar de testimoniis tuis in conspectu Regum, & non confundebar.

brabatur, ut seriæ hocce de negotio deliberationes susciperentur. (oo)

Erat autem Doctoribus hacce in synodo congregatis simul a Duce Philippo facta copia scripti illius, quod modo excitavimus, Melanchthoniani, tanto quidem ab ipsis plausu excepti, ut nulli dubitarent, hanc confessionem suo ita quidem comprobare calculo, ut & nomine ecclesiæ Pomeraniæ concilio esset exhibenda Tridentino. Concipiebatur igitur eodem anno mittenda ad Philippum Melanchthonem epistola, (pp) nomine Rectoris Academiae Gryphiswaldensis, Superattendentis, Doctorum, Pastorum, & Ministrorum Ecclesiarum citerioris Pomeraniæ munita ac firmata, in qua quidem sui consensus fidem his verbis, e latina in germanicam linguam translatis, testatam fecerunt: Darümb bezeugen wir hie mit öffentlich, und bekennen für Gott und allen Heiligen in Himmel und auf Erden, daß die Lehre, welche in Ewer Confession fürgegeben wird, die Wahrheit und immerwährende Meinung sei, der Christlichen Kirchen des Sohnes Gottes unseris Herren Jesu Christi, und daß wir dieselbe mit ganzen Herzen glauben, und daß dieselbe in unsern Kirchen, Academia, und Schulen gelehret werde, welche wir auch mit Gottes Hülffe in alle Ewigkeit beständig bekennen, und vertreten wollen, & sic porro. Cura harum litterarum Wittebergam perferendarum Jacobo Rungio (qq) sacrosanctæ Theologiæ Doctori in

(oo) De hac Synodo conferatur D. Dan. Cram. Groß Pomr. Kirch. Chron. L. 3. C. 42. p. 120. & felicissimus historiæ ecclesiasticæ Pomeranorum restaurator D. Jac. Hinr. Balthasar in der ersten Samml einiger zur Pomr. Kirchen Hist. gehör. Schrifften p 64.

(pp) Exstat hæc epistola latino sermone in operibus Phil. Melanchthonis Theologicis T. I f. 147. Et in Corpore doctrinæ Pomeranico f. 130. seqq. Germanico vero idiomate apud D. Cram. Groß Pomr. Kirch. Chron. l. c.

(qq) Vitam ejus eleganter descripsit laudatus antea D. Balthasar in der 2ten Samml. einiger zur Pomr. Kirch. Histor. gehör. Schrifft. p. 381. seqq. ex qua descriptione ad oculum patet, quantum huic Viro Pomerania debeat, & quantos labores ob conservationem purioris doctrinæ, & disciplinam ecclesiasticam in ordinem redigendam, exantlaverit.

in hac Academia, ac postmodum dignitate Præfulis Pomeranici ornato, tanquam publico consensus Pomeranorum interpreti committebatur, qui simul a Duce Philippo destinatus erat itineri Tridentum versus suscipiendo.

Abiit igitur Wittebergam ad veterem suum Præceptorem & Hospitem Philippum Melanchthonem, ut cum ipso aliisque Theologis itineris ad Concilium Tridentinum flectendi faceret societatem, quo etiam Comite Noribergam perrexit.

Bellum interea, quod inter Carolum quintum & Mauritium cœperat flagrare, & Concilium illud disjiciebat, & Viris hisce necessitatem imponebat Norimbergæ gradum sistendi, ac domum denique repetendi. (rr)

Dehinc annum millesimum quingentesimum sexagesimum primum illustravit conventus ille plane memorandus, quem Principes Augustanæ Confessioni addicti, Fridericus Comes Palatinus Rheni, Augustus Saxonæ Elector, Johannes Fridericus Dux Saxonæ, Wolffgangus Comes Palatinus Rheni, Ernestus & Philippus Brunswicenses Duces, Vlricus Dux Mechlenburgicus, Christophorus Dux Würtenbergensis, Carolus Marchio Badensis, Ernestus Princeps Hennebergicus, Güntherus Schwartzburgensis, ac Legati Principum Joachimi secundi Electoris, & Johannis ac Georgii Friderici, Marchionum Brandenburgensium, Johannis Alberti Ducis Megapolitani, Barnimi Ducis Stetinenfis (qui senio confectus conventui huic interesse non poterat) Ducumque Wolgastensium juniorum, Johannis Friderici, Bogislai, Ernesti Ludovici, Barnimi & Casimiri, qui Patre Philippo eodem defuncto anno, commune tunc administrabant imperium, ac porro Philippi Landgravii Hassorum (qui paulo post ipse advenit) Adolphi Ducis Holsatiæ, Wolffgangi & cœterorum Principum Anhaltinorum, Naumburgi ad Salam (ss) partim ex compromisso, partim etiam invitati instituerunt.

Ageba-

(rr) Recenset hæc Cram. l. c. f. 121. & minus accurate dicta corrigit D. Balthasar l. c. p. 392. 393.

(ss) De hoc Conventu Naumburgensi, & quales Pomeranorum in eo partes fuerint,

Agebatur in eo primum de Augustana Confessione, ab omnibus Principibus puriorem evangelii doctrinam complexis, communi subscriptione denuo renovanda & confirmanda. Deinde de Concilio, quod Pontifex Tridenti continuandum indixerat, num a Principibus Augustanæ Confessioni addictis adiri, an recusari deberet, consultabatur. Potissimum vero de Augustana Confessione fuit deliberatum, dum Pontificii objiciebant Evangelicis, quod Confessionem veram, prout Augustæ Vindelicorum Carolo V. fuisset exhibita, non sequerentur, sed toties mutata insisterent, potiori proinde jure confusione quam confessioni dicendæ.

Ea quidem, in quibus Augustanæ Confessionis editiones a se invicem erant distinctæ, (tt) non adeo magnum secum vehabant momentum, donec Philippus Melanchthon, nimio & intempestivo pacis & concordie studio permotus, anno millesimo quingentesimo quadragesimo, propria auctoritate in articulo decimo de

D

sacra

rint, conferendi Micræl. Ist. Pomm. C. 3. P. 2. p. m. 360. Cram. Groß Pomr. Kirch. Chron. L. 3. C. 55. p. 154 seqq. qui præcedenti C. 54 p. 152. exemplum quoque adducit, quanti Pomerani æstimarint Augustanam Confessionem, dum in confirmatione & renovatione statutorum & privilegiorum Episcopatus Camminensis expresse stipulatum: Daß sich die Prälaten des Ihum. Capitels bekennen zum unverfälschten reinen Worte Gottes im Gesetz und Evangelio, wie dieselbe im Nicenischen und Achanasianischen Symbolis, und in der Augspurgischen Confession 1530. Carolo V. übergeben ist. Und setzen mit Bewilligung der Herren Patronen, daß keiner in diß ihr Collegium, noch ins Ministerium derselben angenommen werden solte, der eine andere Lehre belieben und profitiren solte 2c.

(tt) Hanc mutationem Augustanæ Confessionis, a Philippo Melanchthone privata auctoritate, & absque consensu Lutheri susceptam quantopere exagitarint Pontificii, & quot motus eam in ecclesia Lutherana secuti sint, notum est & pervulgatum, conferri vero merentur D. Joh. Georg. Dorschæi Diff. Secul. de consequentibus August. Conf. insignioribus C. 3. D. Gottl. Wernstorff Diff. de Aug. Conf. Hist. §. 14. seqq. D. Val. Ern. Löschers Ausf. Hist. mot. P. 2. C. 4 §. 42. seqq. & ex Reformatis D. Joh. Hoorneckius in Summ. Controv. L. 9. p. 603. seqq. D. Sam. Strimes. in ingenua in Controv. Evang. inquis. Proëm §. 5. p. 12. seqq. Quæ vero Pomeranorum ejusdem temporis Theologorum de hac mutatione fuerit sententia, conspici potest in D. Balthasaris 1sten Samml. einiger zur Pomr. Kirch. Hist. gehörigen Schrifften p. 334. seqq. p. 377. seqq. und in der 2ten Samml. p. 46. seqq. p. 119. seqq.

sacra coena, & quidem in latina editione, insignem & maxime memorabilem susciperet mutationem, dum deletis verbis ADSINT ET DISTRIBUTANTUR, eorum in locum surrogaverat EXHIBEANTUR, omissa quoque clausula ET IMPROBANT SECUS DOCENTES. Erant & quædam in articulo quarto, quinto & decimo octavo immutata, sed ista, quæ in articulo decimo contingerat mutatio, cunctorum merito mentes & oculos, imo & iustam indignationem in se convertebat.

Post longam igitur de diversis & inter se dissimilibus Augustanæ Confessionis editionibus, in Conventu isto Naumburgensi colloctionem, & exemplarium, quæ in ipso Conventu Augustano manu Georgii Spalatini & Johannis Brentii exarata, plane inter sese & cum prima editione Wittebergenfi, quæ anno MDXXXI. in lucem exierat publicam, paucis exceptis verbis congruentia habebant, & aliorum diversis annis expressorum collationem, tandem decernebatur, præferendam reliquis esse eam editionem, quæ Wittebergæ MDXXXI. in forma quarta impressa per Georgium Rhau prodiisset. Cui etiam omnes, & inter hos Pomeranorum Legati calculum adjecerunt: Erant autem a Duce Barnimo Comiti Ludovico ab Eberstein & Matthiæ Borckio, quibus D. Christophorus Stymmelius Pastor & Professor Stettinensis erat adjunctus; a Ducibus autem Wolgastanis Caspari Krackevitzio & Christiano Küssowio hæ officii partes demandatæ.

Hactenus igitur ecclesia Pomeranica a sincera ista & invariata Augustanæ Confessionis formula ne latum quidem unguem recesserat. Quomodo vero Pomeranorum Theologi, eo præsertim tempore, quo corpus doctrinæ Pomeranicum fuit concinnatum, & receptio formulæ Concordiæ ab iis efflagitabatur, sese gesserint, in sequenti quidem tractatione commodius exponitur.

Interim vero Duces Pomeraniæ quondam Serenissimi ab eo tempore, quo Pontificia superstitione in hisce terris fuit abolita, sæpe repetitis pactis & in omnibus fere recessibus provincialibus, pro se & suis

ſuis Succelloribus promiferunt ſanctiſſime, ſe eam, quam Auguſtana Confeſſioni conformem, communi conſenſu ſemel admiſſiſſent religionem, perpetuo divina adſpirante gratia retenturos, nec quidquam huic vel in ceremonialibus vel doctrinalibus adverſum, vel ab eo diverſum, per directum vel obliquum introducturos, vel ab aliis fieri permiſſuros. (uu)

De tuenda ac ſervanda in poſterum in Pomerania Auguſtanae confeſſionis doctrina & integritate, clementia auguſtiſſimorum ac potentiſſimorum Sueciae Monarcharum nos juſſit eſſe certiſſimos & plane ſecuros. (ww) Ita enim in gratiſſime indulta anno milleſimo ſexcenteſimo ſexageſimo tertio a Carolo undecimo recordationis glorioſiſſimae confirmatione privilegiorum Pomeraniae ſequentia leguntur ſancita: Und als im inſtrumento pacis mit verſehen und verabredet, den Ständen und Einwohnern ſo thaner Pommeriſchen Lande, das freye unbehinderte Exercitium der Evangelischen Religion, nach der unveränderten Augſpurgischen Confeſſion wie dieſelbe dem Römischen Kaiſer Carolo V. anno MDXXX. den 25ſten Junii auf dem Reichstag zu Augſpurg übergeben, zu confirmiren: So wollen wir, unſere Succellor, und die Kron Sueden, alle und jede Stände und Unterthanen

D 2

vorbe-

(uu) Quo de afflictiſſimo Pomeraniae tempore egregium ediderunt ſpecimen, dum inter planctus & ejulatus ob oppreſſiones plane exorbitantes Caſareanorum militum (de quibus ſtupenda legas in Triennialibus Pomeraniae afflictionibus publica autoritate Sedinii MDCXXX. latine & Germanice publicatis) jubila ſua, ob exhibitam ante ſeculum Auguſtanam Confeſſionem, non plane omiſerunt, ſed in Academia Gryphiswaldenſi ſolenni Oratione, de Antagoniſtis & mirabili Victoria Auguſtanae Confeſſionis; In aliis vero Civitatibus concionibus ſecularibus, & divinis laudibus ſeſe eccleſiae Lutheranæ, aliis in locis plaudenti, adjunxerunt, quo de videatur M. Chriſtoph. Pyl. in dem Progr. zur feyerlichen Begehung des andern hundertjährigen Jubelfeſtes der Augſpurg. Confeſſion.

(ww) Quod ii eo minus mirabuntur, quibus Regum & totius nationis Suecicae zelus plane ſingularis pro puritate & conſervatione religionis Lutheranæ non eſt incognitus, quem ſingulari ratione prædicavit D. Conrad. Tiburt. Rango, Superintendens quondam Pomeraniae citerioris meritiſſimus in Suecia Orthodoxa Sedinii MDCLXXXIIX. in forma quarta publicata,

vorberührter unserer Pomrischen Landen, bey freyer, unbehinderlichen, öffentlichen Übung obbemeldeter Religion in Kirchen und Schulen, wie auch bey Bestellung der Ministerien, wie nun jeder bishero dazu befüget ist, für und für biß zu ewigen Zeiten lassen, erhalten, schützen und nicht verstahten, daß eine andere Lehre, Gottesdienst und geistliche Disciplin, als in der unveränderten Augspurgschen Confession, dem Pommerschen Corpore doctrinæ, der Kirchen Ordnung und Agenda, so hiemit zugleich bestätigt seyn sollen, verfasst, und bishero in diesen Landen üblich, einiger Maaßen aufkomme, zugelassen oder geduldet werde, sondern vielmehr allen einreißenden Neuerungen, Secten und Irrthümern mit gemeinen Rath unserer Land-Stände in Eifer steuren und wehren. Quæ quidem Fredericus Rex noster clementissimus, anno huius seculi vigesimo corroboravit denuo; ac firma & rata habuit gratiosissime. (xx)

Sed missa Confessione Augustana accedo ad *Articulos Schmalcaldicos*, ostensurus fata, iidem quæ in Pomerania sustinuerunt. Postquam scilicet in Comitibus Augustanis anno MDXXX. celebratis, irritò successu tentata fuerant media, motus circa religionem exortos compescendi, diversa hominum studia & consilia deprehendebantur; aliis ex Romanensibus vim apertam minitantibus, aliis concilium universale urgentibus, quippe quæ unica esset lites hæc componendi ratio: Atque hoc jam a Carolo V. Imperatore in Comitibus illis Augustanis, quæ modo commemoravimus, proponebatur,

(xx) Pium hunc Regum suorum zelum Theologi Academiæ Gryphiswaldensis lectionibus & disputationibus in Augustanam confessionem semper fovere & conservare studuerunt, ex quibus hic nominare sufficiat D. Jac. Henningii intimationem disputationum in Augustanam Confessionem anno MDCXC publicatam, & D. Joh. Frid. Mayeri libellum memorialem, Augustanam Confessionem fideliter reddentem, Anno MDCCX. in usum Candidatorum Pomeraniæ publici juris factum. Quanta vero solennitate jubilæum Augustanæ Confessionis secundum (in aliis quoque Pomeraniæ Civitatibus summis plausibus peractum) celebrarint Rector & Concilium Academicum ipsi dilucide ostenderunt in der Kürzen doch vollständigen Nachricht von dem andern hundertjährigen Jubilæo.

batur, denuoque anno MDXXXVI. spem ejus Paulus tertius Pontifex faciebat.

Qua igitur re focii fœderis Schmalcaldici commoti anno MDXXXVII. Schmalcaldiæ conveniebant, deliberaturi, si locus sibi in Concilio daretur, in quibus cedi posset Pontificiis, & quibus capitibus firmiter & constanter esset inhærendum.

Ut itaque Protestantes promptam atque paratam haberent summam præcipuarum Controversiarum, quam in concilio afferrent, hocce Martino Luthero, præsens qui aderat, ab Ordinibus Evangelicis negotium dabatur, ut articulos illos componeret, quibus ab oppido Comitatus Hennebergici Schmalcaldia nomen fuit inditum. (yy) Et circa hosce articulos pietas Pomeranorum emittit quam maxime: Dux enim Philippus I. qui eam circa ætatem Pomeraniam regebat citeriorem, atque anno MDXXXVI. in conventu Francofurtano, una cum Patruo Barnimo, in fidem & amicitiam fœderatorum ordinum evangelicorum erat receptus, (zz) non modo Schmalcaldicum hunc adibat conventum, ut planum atque compertum redderet omnibus, sese esse Civem veræ ecclesiæ, seque cum suis doctrinam Augustanæ confessionis profiteri; sed etiam conscribendis hisce Articulis, inter cœteros Principes Protestantes auctor atque assertor fuit non postremus, unde & gloriosum Pii nomen a posteris reportavit. (aaa)

D 3

Con-

(yy) Conf. de his articulis Gottfr. Arnolds R. und R. Hist. P. 2. L. 16. C. 18. §. 15. ubi monet, hos articulos ab aliis, anno MDXL. Schmalcaldiæ quoque confectis, probe distinguendos. Et D. Ad. Rechenb. Append. tripart. Isagog. ad libr. eccl. Luth. Symb. C. 4. p. 18. seqq.

(zz) Hanc receptionem magno studio quæsierant, solenni Legatione anno MDXXXV. medio Augusti ad Electorem Saxonie missa; obtinuerant eandem anno MDXXXVI. hac conditione, ut ambo unum tantum votum haberent. Eidem tamen postea, cum viderent eam ultra religionem ad negotia quoque secularia extendi, solenni protestatione iterum, excepta tantum religione, renunciarunt, quo de præter Micrælium & Cramerum, Valentinus ab Eickstett in Vira Philippi I. p. 137. seqq. Anon. Nachr. wie es in Pommern mit der publicquen Abschaffung des päbstl. Kirchen Wesens bewand gewesen §. 7. seqq. p. 11. seqq.

(aaa) Quod hoc nomine dignissimus fuerit, tempore belli Schmalcaldici re ipsa compro-

Confectos autem hac ratione articulos Schmalcaldicos, nomine Pomeranorum Paulus Rhodius tua subscriptione validos ac firmos habebat. Ab hocce igitur tempore autoritas articulorum Schmalcaldicorum in Pomerania fuit sancta, fuit intemerata atque inviolabilis. (bbb)

Posthæc inter libros ecclesiæ Symbolicos locum tuetur Catechismus uterque Lutheri maior & minor. (ccc)

Quamvis vero Catechismi eum in finem non soleant concinari, ut symbolorum vices sustineant, non tamen est infrequens, ut Symbolorum loco habeantur, prout exemplum Catechismi Tridentini, Heidelbergensis, & Rackoviensis satis declarat atque demonstrat.

Quod vero Catechismus Lutheri uterque inter libros ecclesiæ Evangelicæ Symbolicos rectissime referatur, vel inde efficitur manifestum, quod Ordines Protestantes in Epitome formulæ Concordiæ p. 571. & in ejusdem declaratione pag. 634. utrumque pro libro Symbolico agnoscant diserte.

Sane fuit semper horum Catechismorum in Ecclesia Pomeranica autoritas longe amplissima, ac veneratio summa, id quod perpetua illa sacrorum Lutheranorum in Pomeraniam introductorum observantia, dum teneræ mentes puerorum & puellarum Catechismi minoris placitis recte imbuuntur & enutriuntur, singulisque die-

comprobavit, quamvis enim Cæsaris animus ab eo quorundam criminationibus esset alienatus, tamen potentiam vel Imperatoris, vel aliorum hostium non tantopere veritus est, ut quicquam in religione mutaret. Quinimo re vera sæpius dixit: Se malle deposita gubernatione privatam & calamitosam agere vitam vel omnino occumbere, quam contra agnitam veritatem quicquam admittere, teste Val. ab Eickstett in vita Philippi I. p. 137.

(bbb) Id quod anno MDCCX. re ipsa demonstravit D. Joh. Frid. Mayerus, dum in usum Candidatorum Pomeraniæ edidit articulos Schmalcaldicos ad ductum B. Johannis Sauberti.

(ccc) De his Catechismis eorumque historia conf. M. Matthesii Historie von M. Luthers Anfang, Lehr, Leben und Sterben Conc. 6. p. m. 61. seqq. Ad. Rechenb. Append. tripart. C. 5. p. 22. seqq. Gottfr. Arnolds unparth. R. und R. Hist. P. 2. L. 16. C. 11. p. 1. seqq. p. 115.

diebus dominicis idem in omnibus ecclesiis sedulo inculcatur, (*ddd*) non solum comprobatur, verum etiam Agenda Pomeraniæ ecclesiastica Treptovienſia, illaque quæ magis ſunt aucta atque locupletata, porro acta Pomeraniæ Synodalia, ac corpus doctrinæ Pomeranicum convincunt ſatis atque confirmant.

Ordo dehinc nos ducit ad fata illa, quæ formula Concordiæ in Pomerania ſenſit, brevis ſaltem exponenda, cum alii harum rerum peritiſſimi otia mihi jam fecerint, (*eee*) ut proinde prolixiori commemoratione, quam grave hocce negotium alias poſtulare videtur, ſuperſedere queam.

Scilicet condendæ formulæ Concordiæ (*fff*) luſtuola iſta certamina, quæ vehementioribus animorum commotionibus, inter Theologos Lutheranæ Eccleſiæ addictos poſt Lutheri fata agitantur, & a Synergis, (quos inter agmem ducebat Victorinus Strigelius) Matthia Flacio, Andrea Oſiandro, Francisco Stancaro, Georgio Majore, erant ſuſcitata, occaſionem ſuppeditabant: Hiſce
acce-

(*ddd*) Porro non ſolum in præcipuis civitatibus ſingulis annis aliquot vicibus ſolennis repetitio Catechiſmi in publicis concionibus per aliquot hebdomades inſtituitur (id quod Tanglymi per ſingulos anni quadrantes fit). Sed etiam Theologi Pomerani ſingulari ſtudio juventuti intellectum Catechiſmi clariorem reddere elaborarunt, id quod exempla Rungii, Sleckeri, Rangonis, Gebhardi, & qui tempore Jubilæi ſecundi Auguſtanæ Confeſſionis Pomeraniæ ceteriori ſumma cum laude præerat, Krackevitzii comprobant.

(*eee*) Inter hos omnibus palmam præripuit D. Jac. Henr. Balthaſar, dum ipſa acta & ſcripta Pomeranorum in negotio formulæ concordiæ in lucem publicam produxit, & typis evulgari curavit in der 2ten Samml. einiger zur Pomr. Kir-chen Hiſt. gehörigen Schrifften P. 1. p. 1. ſeqq. adeoque nobis in poſterum ſæpius non ſine laude nominandus.

(*fff*) De hiſtoria & fatiſ Formulæ Concordiæ in genere evolvi poſſunt, D. Leonhardus Hutterus in Concordia Concorde. Et in explicatione Libri Concordiæ Proleg. p. 1. ſeqq. Rechenb. Append. Tripart. ad Libr. Symb. C. 6. p. 27. ſeqq. Gottfr. Arnold unparth. R. und R. Hiſt. P. 2. L. 16. C. 18. p. 213. ſeqq. qui præcipue hac in hiſtoria titulo operis non ſatiſfecit, ſed odioſa multa in odium & contemptum Theologorum Lutheranorum conſarcinavit. Fiſchlinus in Memor. Theol. Würtemb. P. 3. p. 150. ſeqq. Et ex Reformatiſ Rud. Hoſpinianus in Concordia diſcorde & Joh. Hoornbeckius in Summa Controv. L. 9. p. m. 658 ſeqq.

accedebant motus Interimistici & Adiaphoristici, imprimis vero Crypto-Calvinianorum machinationes in Saxonia, qui clandestinis suis artibus illud agebant, ut semina doctrinae Calvinianae spargerentur.

Hisce igitur ecclesiae Evangelicae vulneribus ut medela adhiberetur, eademque e fluctibus ad tranquillitatem, concordiam, ac priorem sanctitatem reduceretur, omnem curam, operam atque industriam impendebat Saxoniae Elector Augustus. Idem igitur anno MDLXXIV. Theologos quosdam, puta Martinum Chemnitium, Davidem Chytræum, Nicolaum Selneccerum atque Jacobum Andreæ congregabat Torgaviae, qui certos articulos affirmativos & negativos adornabant, omnibus proponendos, ut mentem suam sincere declararent iisque subscriberent.

Cum itaque Saxoniae Elector Augustus librum huncce Torgensem, qui anno MDLXXVI. Torgaviae erat recognitus, ad Duces etiam Pomeraniae mississet, Dux quidem Wolgastanus Ernestus Ludovicus anno MDLXXVII. die Conversionis Pauli, qui in mensem Februarium incidit, Synodum Wolgasti cogebat (ggg) propter perlegendum & explorandum librum Torgensem, de tollendis dissensionibus in doctrina coelesti deque restituendo pio consensu.

Postquam ergo Theologi & Pastores viginti septem ibidem congregati, sub examen revocaverant libri Torgensis capita, hanc quidem de eodem ferebant sententiam, (bbb) quod is male Augustanam Confessionem eiusque Apologiam, prout in corpore doctrinae Pomeranico contineretur, in heterodoxias suspicionem traheret; Scripta porro Melanchthonis in eo contenta seponeret, eaque in quatuor articulis, de sacra Coena, de libero hominis arbitrio, de

(ggg) Acta hujus Synodi recenset Cram. Groß Pomr. Kirch. Chron. L. 4. C. 2. p. 7. D. Balthasar in der 1sten Samml. p. 314. seqq.

(bbb) Ipsum scriptum exstat in D. Balthasaris 2ten Samml. P. 1. p. 9. seqq. sub hac rubrica: Erklärung der Pommerischen Kirchen auf das Torgowische Bekenntnen, von Vergleichung der streitigen Artikel Christlicher Lehre, zwischen den Theologen der Augspurgischen Confession, übergeben zu alten Stettin im Synodo auf Reminiscere den 7. Martii 1577.

de lege & Evangelio, itemque de justificatione hominis peccatoris coram Deo, errorum exitialium & periculorum insinularet. Rogabant insimul iidem Theologi ac Pastores Ducem Ernestum Ludovicum, ut Fratrem Johannem Fridericum Ducem Stettinensem suis consiliis ad convocandos præcipuos Theologos & Pastores suæ ditionis impelleret. Ille igitur mense Martio ejusdem anni Synodum Stetini habebat, (iii) cui a Ducibus Johanne Friderico & Ernesto Ludovico hæc quidem proponebatur quæstio, sine prosopolepsia, affectibus, & periculi metu excutienda: An liber Torgensis conveniret cum verbo Dei, Symbolis veteris ecclesiæ, Augustana Confessione, ejus Apologia, corpore doctrinæ Pomeranico & ordinatione ecclesiastica? Ad quæstionem hancce ita quidem suam declarabant sententiam Doctores isti, ut acta in Synodo Wolgastana probarent, monitaque exhibita assensu exciperent pariter ac corroborarent.

Agitabat dehinc Elector Saxonix Augustus, quem modo commemoravimus, seria consilia de concordix ineundæ rationibus. Quare ultimam manum gravissimo huic negotio impositurus, sex Theologos, Jacobum scilicet Andreæ, Andream Musculum, Christophorum Cornerum, Nicolaum Selneccerum, Martinum Chemnitium & Davidem Chytræum, in cœnobium Bergense prope Magdeburgum anno MDLXXVII. convocabat. Qui quidem censuras a variorum Ordinum Evangelicorum Theologis transmissas, seria animi æstimatione pensitabant, & ut omnium desideriis, quantum posset fieri, deferretur, operam impendebant. Ex libro igitur Torgensi diligenter recognito, & ad censuras undique institutas emendato, formula demum Concordix conficiebatur: Cui & plurimi Imperii Ordines, Electores, Principes, Comites, Civitates Imperii liberæ, & verbi divini Ministri; Scholarumque Moderatores usque ad octo millia suum nomen dederunt.

E

Remotis

(iii) Quanam in hac Synodo de libro Torgensi acta, exponunt D. Cram. l. c. Miscræh. Alt Pomm. L. 3. P. 2. p. m. 389. & omnium optime D. Balthasar in der 1sten Samml. p. 325. seqq.

Remotis sic omnibus impedimentis, quæ hocce obsederant negotium, anno tandem MDLXXX. formula Concordiæ hac ratione publicabatur, ut uno eodemque volumine, reliqui ecclesiæ Evangelicæ libri Symbolici comprehenderentur, speciatim Augustana Confessio invariata, eaque cum exemplis authenticis accurate collata, hunc namque in finem, & ut adversariorum obrectationes repellerentur, exemplarium, quæ in Ordinum Evangelicorum Archivis servabantur, exacta collatio cum isto, quod in tabulario Moguntino custoditur, erat instituta. Postquam itaque formula Concordiæ a Theologis supra memoratis fuerat delineata, Elector Saxonix Augustus, & Brandenburgicus Johannes Georgius eam anno MDLXXV. die Catharinæ cum Ducibus Pomeraniæ communicarunt, adjuncta Theologorum, quos in superioribus excitavimus, responsione ad iudicium Theologorum Pomeranicorum, quod tulerant de libro Torgensi. (kkk) Quibus factis anno MDLXXVIII. die purificationis Mariæ Synodus hic Gryphiswaldiæ habebatur (lll) & præsentibus septendecim Theologis subscriptio Formulæ Concordiæ proponebatur, quam tamen iidem recusabant, has quidem causati rationes: (mmm) Primo quod in formula Concordiæ Confessio Augustana, quæ anno MDXL. typis expressa in colloquiis adhibita, & corpori doctrinæ Pomeranico inserta, esset reprobata, e contrario autem exemplar illud Augustanæ Confessionis Moguntinum esset receptum, quod quidem Theologi Pomerani ferebant ægerime;

Deinde quædam dicendi rationes in articulo de libero arbitrio, quales erant: *Voluntas hominis in conversione non est otiosa, sed agit quid; Trahit Deus, sed volentem trahit; Tantum velis, & Deus præ-occurret*

(kkk) Exstat illud sub titulo: Responsio der Churfürstlichen Sächsischen und Brandenburgischen Theologen, an die Pommerischen Theologen, auf ihr Bedencken auf das Torgische Buch in D. Balthasars 2ten Samml. P. I. p. 90. seqq.

(lll) Acta hujus Synodi exhibet D. Balthasar in der 1sten Samml. p. 346 seqq.

(mmm) Ipsum scriptum titulum præferens: Bedencken der Pommerischen Kirchen auf die verbesserte Formul Christlicher Einigkeit, exstat apud D. Balthasarum in der 2ten Samml. P. I. p. 116. seqq.

occurreret tibi fuerint rejectæ; Tum forma doctrinæ tres sunt causæ conversionis fuerit seposita, & lis illa de definitione evangelii, an sit concio poenitentiae, in articulo de lege & evangelio fuerit revocata ac defensa; & controversia de Adiaphoris esset confirmata ac stabilita. Statuebatur quoque hac in Synodo, quod prolixior hujus rei discussio ad Synodum Generalem totius Pomeraniæ Sedinensem esset differenda, ad quam Superintendens generalis, qui erat Jacobus Rungius, vna cum duobus Theologis Gryphiswaldensibus, uno Wolgastano, uno Anclamensi, cum Pastore Treptoveni se deberet recipere.

Quare auctoritate Johannis Friderici & Ernesti Ludovici, anno MDLXXIX. ipsis Calendis Maji Synodus Sedinensi congregabatur generalis, (*nnn*) in qua Wolgastana illa propositio de formulæ Concordiæ subscriptione a Ducibus Pomeraniæ denuo promulgabatur.

Recusabat autem Synodus subscribere Formulæ Concordiæ quoad omnes & singulos articulos, cuncta, quæ in Synodo Gryphiswaldensi fuerant gesta, plane approbaba, & ulterius explicabat, quam tempore insequenti Theologi Pomeranici mentem suam ita dederunt declaratam, ut ad Jacobum Rungium scripserit Martinus Chemnitius, *nullum dissensum quoad doctrinam remanere inter auctores Formulæ concordia & Theologos Pomeranos.*

Posthæc Electores Saxoniae, Brandenburgicus & Palatinus Præfationem formulæ Concordiæ Ducibus Pomeraniæ Johanni Friderico & Ernesto Ludovico, ad subscribendum ei, trans mittebant. Quare anno MDLXXIX. die Andree iterum Sedinensi celebrabatur Synodus, (*ooo*) in qua quæstio ventilabatur: An sine læsione veritatis cœlestis, & detrimento corporis Pomeranici Formulæ Concordiæ Præfationi possit subscribi?

E 2

Verum

(*nnn*) Acta hujus Synodi evolve apud D. Balthasarum in der 1sten Sammlung p. 375. seqq.

(*ooo*) Acta hujus Synodi recenset D. Balthasar in der 1sten Samml. p. 402. seqq. Cram. I. c.

Verum enim vero Theologi & Pastores a subscriptione præfationis his quidem Duces avertebant rationibus: (*ppp*) Primo quod hac subscriptione a corpore doctrinæ Pomeranico essent secessuri; Deinde nulla erronea & falsa doctrina, id quod præfatio innuat, hætenus in Pomerania fuisset disseminata, & acta denique Numburgensia, anno MDLXI. publice confirmata, hac præfatione rescinderentur, atque irrita pronuntiarentur. Rogabant simul Theologi & Pastores huic Synodo qui intererant, ut Theologi auctores Formulam Concordiæ altera vice ad Pomeranos mitterent, eamque in Conventu omnium Ordinum Protestantium ulterius examinari paterentur, Principesque, ut corpori doctrinæ Pomeranico, tanquam cum verbo divino congruente, firmiter & arctissime inhærent, admonebant.

Cum vero Formula Concordiæ in lucem exiret publicam, antequam dubiis a Theologis Pomeraniæ motis esset satisfactum, neque iidem ad colloquium aliquod essent invitati, (*qqq*) factum fuit, ut Pomerani in Formulæ Concordiæ subscriptione nomen suum non fuerint professi.

Erant itaque varia, quibus Pomeraniæ Theologi recusatæ Formulæ Concordiæ subscriptioni rationes obtendebant. Præter enim ea, quod in libro Torgensi, formula Concordiæ & Præfatione ejusquædam, quibus assensum suum salva conscientia præbere non possint, continerentur, & hocce urgebant Theologi nostri, quod Pomerania jam jam munita esset libro normali, corpore scilicet

(*ppp*) Id quod explicarunt prolixè in scripto: Der Pommerischen Theologen Bedenken auf die Præfation des Concordien Buchs, zu alten Stettin im December MDLXXIX. übergeben. Ap. D. Balthasar. in der 2ten Samml. P. I. p. 202. seqq.

(*qqq*) Quisnam huic invitationi impedimento fuerit, non satis liquet, probabilis est conjectura D. Balthasaris nota † ad litteras Rungii ad Mart. Chemnitium in der 2ten Samml. P. I. p. 194. Astui Calvinianorum clanculariorum in aula Ducis Johannis Friderici hoc adscribendum.

licet doctrinæ Pomeranico, (rrr) unde superfluum imo periculosum esse causabantur, si novus liber conderetur Symbolicus. (sss)

Quod si autem in veras negati illius consensus rationes inquireris, eas rectissime omnium inveniri in amore illo intensissimo atque tenerrimo, quo Jacobus Rungius, qui tunc tempore cuncta in iis, quæ ad rem Pomeraniæ sacram pertinebant, sua autoritate eademque eminentissime regebat, in Philippum Melanchthonem, suum quippe Præceptorem, Hospitem olim ac singularem amicum abripiebatur, (ttt) cujus quippe & in docendo methodum se-

E 3

quebatur,

(rrr) Impressum est hoc corpus doctrinæ Pomeranicum lingua Saxoniae inferiori vernacula Wittebergæ MDLXV. Fol. Et continet

- 1) de dreie Symbola, Apostolicum, Nicenum, Athanasii.
- 2) Bekenntniß des Gelovens tho Augsburg Anno MDXXX. duerantwortet.
- 3) de Apologiam disse Confession.
- 4) Repetition der Augsborgischen Confession, geschreven von wegen des Concilii tho Trident Anno MDLI.
- 5) Höfft. Artikel Christlicher Lehre yn Latin genand Loci Theologici.
- 6) Examen der Ordinanden.
- 7) Philippi Melanchthonis Antwort up de affgödischen Artikel yn Beyerisch gestellet.

Historiam ejus delinearunt D. Jacobus Rungius im Bericht vom Pommerischen Corpore doctrinæ, suffixa denen Frag. Artikeln vom H. Abendmahl D. Cram. Groß Pommer. Kirchen Chron. L. 3. C. 656. p. 157. seqq.

Quæ in hoc corpore doctrinæ desideranda affert D. Leonh. Hutterus in Concordia Conc. p. m. 340. seqq. Quæ vero Theologi Pomerani in defensionem ejus protulerint, legi possunt ap. D. Balthasaram in der 1sten Samml. p. 327. seqq. in der 2ten Samml. p. 12. seqq. p. 217. seqq. p. 282 seqq.

(sss) Adeoque eo tempore jam sollicitos tenuit Theologorum animos, quæstio nostro quoque tempore valde controversa: An e re sit ecclesiæ nova condere Symbola, & numerum librorum Symbolicorum augere? Quam evolvunt Jac. Acontius de Stratagem. Sat. L. 7. p. m. 313. seqq. Joh. Henr. Majus Diss. de Heres. Pract. S. 2. L. 1. §. 3. p. 33. Schelguig. Synops. Controv. Art. 5. Q. 17. p. 80. seqq. & singulari cum judicio Georg. Aug. Pachomius (quo sub nomine latere Zeltnerum, celeberrimum tunc temporis Academiæ Altorffinæ Theologum, pervulgatum est) in Synops. Logom. ut vulgo vocant Pietist. C. 5. Q. 17. p. 88. 89.

(ttt) Quamvis hoc amoris adversus Præceptorem præjudicium in multis Rungio oculos obfuscarit, maxime tamen sollicitum eum fuisse in indaganda veritate, patet ex litteris, ad M. Laurentium Wesselum Pastorem tunc temporis Tribu-

censem

quebatur, & famam quacunque ratione fartam ac tectam servare contendebat enixissime. Unde dissimulabat multa, alia in partem meliorem & mitiorem interpretabatur. Erant præterea hic in Pomerania plurimi Doctores & ecclesiarum Ministri, qui in Academia Wittebergenſi a Philippi Melanchthonis, tanquam communis illius Germaniæ Præceptoris, ore pependerant, scitis & placitis ejusdem imbuti, unde nemo temere negaverit, Theologos, qui Pomeraniam tunc temporis illustrabant, nimium dedisse, quo in Melanchthonem ducebantur, studio atque amor. Cum itaque Pomeraniæ Theologi nulla ratione possint flecti, ut totam formulam Concordiæ singulosque ejus articulos probarent, in hanc ingressi sententiam, Augustanam Confessionem & corpus doctrinæ Pomeranicum ecclesiis hujus ditionis sufficere, apud exteros Electores ac Principes non carebant suspicione Calvinianismi.

At enim vero falsam de se conceptam opinionem ita quidem in judiciis suis de libro Torgensi & Præfatione Formulæ Concordiæ discutere allaborarunt: **Wir alle bekennen und bezeugen, deren Namen hier unterschrieben sind, daß mit solchen Verdacht unsern Personen und dieser Kirchen Gewalt und Unrecht geschiehet, und sagen abermahl, daß wir vom hochwürdigen Sacrament des Leibes und Blutes Christi, und von der Person und Majestät Christi also und dergestalt glauben und lehren, wie die Christliche Lehre hievon im ersten Torgischen Buch, und in der verbesserten Concordien Formul begriffen und erkläret ist.**

Interim

censem datis Wolgasto Calendis Octobris MDLXXIX. ubi inter alia sic mentem suam exprimit: Omnia quæ de hac quæstione disserui, (An scilicet evangelium sit concio pœnitentiæ?) hoc animo disserui, ut, si cui non satisfaciat, per Christum eum obtestatus sim, ut pie fraterne & placide, sine acerbitate meliora ostendat, & nostra refellat. Si quid igitur secus tibi videtur, quæso libere ad me perscribas. Ne metuas aut existemes id mihi fore adversum. Erit mihi id pergratum & exoptatum. Ipsæ Litteræ exstant apud D. Balthasarum in der 2ten Samml. P. I. p. 201. 202.

Interim vero non sine ingenti dolore atque mœrore sincerorum atque Orthodoxorum Pomeraniæ Theologorum, nec minore ecclesiæ Pomeraniæ concussione accidebat, ut nonnulli Politici in Aula, & Doctores in illustri Schola Sedinensi in Calvinianorum irent sententiam. (uuu) Quibus tamen sinceriores Pomeraniæ Theologi resistebant mascule, ac pectus obvertebant intrepidum. Dux vero Stettinensis Johannes Fridericus sentiens tandem, technis Calvinianorum sese fuisse deceptum, admonitus præterea ab exteris Principibus, apud quos Pomerani in Calvinismi suspensionem erant adducti, non modo omni contentione, verum etiam dimicatione, in eo elaborabat, motus hi ut compescerentur, ac Pomerania a Calvinismi labe omnino repurgaretur.

Synodus igitur e Pomeraniæ Theologis præstantissimis, quos inter Jacobus Rungius, suo jure Calvinistarum malleus dicendus, Principatum tenebat, anno MDXCIII. mense Majo Stettini coge-
batur. (www) Omnibus igitur, quæ ad rem hancce arduam pertine-
re videbantur, probe circumspectis, Calvinii partibus tandem addi-
cti Clerici, quos Gerhardus & Conradus Bergii, Frisius & Stygius
in

(uuu) Historiam hujus rei tradit D. Cram. Groß Pommer. Kirchen Chron. L. 4. C. 3. f. 10. 11. C. 5. f. 23. C. 8. f. 28. C. 10. f. 38. C. 13. f. 45. seqq. C. 14. f. 49. seqq. D. Micræl in alt. Pommer. L. 3. P. 2. §. 38. seqq. p. 391. seqq. Id. in Syntagm. Hist. Eccl. L. 3. S. 2. n. 74. p. m. 1058. D. Balthasar in der 2ten Samml. in Vita Jacobi Rungii p. 487. seqq. Et testis αὐτόπτης D. Salomon Gesnerus in relatione historica MSS. de his Controversiis ad Principem Pomeraniæ Johannem Fridericum, octo plagulis constante.

(www) De hujus Synodi actis agitur in relatione MSSa magnæ Synodi Stettinensis anno MDXCIII habitæ contra Calvinianos, & Jacobus Rungius in litteris Sediti datis ad N.N. die decimo quarto Maji MDXCIII. exitum ejus his depingit coloribus: Salutem in Christo Carissime Fili, Calviniana res Dei beneficio feliciter hic cessit. Martino Frisio, Stygio, Tilemanno, Calemanno, Piverlingo & Lullæo cum duobus Collegis adductis ad abnegationem erroris, & subscriptionem libri Concordiæ in duobus articulis de Cœna Domini & Persona Christi. Politicis quoque in aula, curia, Civitate severe admonitis ut quiescant, & ab errore, & ab omni disputatione contraria desistant, sub pœna separationis a Sacramentis, & relegationis ex hac regione. Dies docebit qualis executio sit. Si Ministerium vigilaverit & fidem præstabit, minus erit periculi.

in Calvinianorum sententias pertraxerant, ad errores recantandos adigebantur; Strygius & alii nonnulli, errorum convicti, e Pomerania limitibus exterminabantur; Politicis vero, severioribus confectis mandatis, leges silentii imponebantur.

Ut vero Pomerania contra Calvinianorum insultus muniretur, tres articuli Formulæ Concordiæ, de Persona Christi, sacra Cœna & Prædestinatione, ut sustinerent normam doctrinæ in Pomerania, auctoritate & jussu Principum Pomeranicorum anno MDXCIII. typis exprimebantur hoc titulo: **Bekennniß und Lehre der Kirchen in Pommern, von dem heiligen Nachtmahl, von der Person und beyden Naturen in Christo, und von der ewigen Vorsehung und Wahl Gottes.** (xxx)

Patet ex hisce falli eos rerum Pomeranicarum scriptores, & inter hos Johannem Micrælium in Syntagmate historiarum ecclesiæ omnium Lib. 3. p. m. 549. qui tradunt formulam Concordiæ in hac Synodo Stettinensi receptam omnino atque probatam fuisse. Esse enim hæc de articulis istis tribus formulæ Concordiæ modo commemoratis saltem capienda, historia hujus Synodi ac temporum subsequantium satis confirmat atque declarat. Multi dehinc effluxe-

(xxx) Huic confessioni non solum præfixa sunt insignia Ducum Pomeraniæ, sed etiam peculiare mandatum, publicatum die decimo Maji anno MDXCIII. in quo Principes Pomeraniæ suspicionem Calvinismi a se amoluntur, insignem pro puritate evangelii zelum produnt & testantur: Sie wollen sich aller Secten, so dem göttlichen Wort, der Einheiligkeit der wahren Christlichen Kirchen, der Augspurgischen Confession so Anno 30. exhibiret ist, folgendes publicirten Religions-Friede, unserer Kirchen-Ordnung, Corpori doctrinæ und dazu gehörigen Büchern zu wieder sind, gänglich sich entschlagen, und denenselben in ihren Landen und Fürstenthumen keinen Raum und Statt geben. Postea quoque declarant, daß nachfolgende Bekännniß der Pommerischen Kirchen, zur Christlichen Erklärung des hiebevör für 30. Jahren angenommenen Pommerischen Corporis doctrinæ in öffentlichen Abdruck zu publiciren. Accedunt alia quædam mandata Antecessorum, tanquam testimonium summæ eorum pro conservanda puritate religionis diligentia, quam quoque deprædicat Vir meritis in Academiam Grypticam & historiam Patriam clarissimus, nobisque amicissimus Andreas Westphal, in Commentatione de Ducum Pomeraniæ pio studio servatæ Augustanæ Confessionis ac promotæ religionis evangelicæ.

effluxerunt anni, priusquam integra formula Concordiæ in numerum librorum Pomeraniæ Symbolicorum reciperetur.

Tandem vero evenit, ut anno MDCXXIII. (yyy) integra formula Concordiæ consentiente Duce Wolgastano Philippo Julio ab hac Academia tanquam liber Symbolicus reciperetur. Hoc namque anno, quo Bartholdus Kranckevitzius, Bartholomæus Batus, & Joachimus Beringius hanc Academiam reddebant illustriorem, condebantur statuta venerandæ Facultatis Theologiæ Gryphiswaldensis, in quibus integra demum formula Concordiæ, omisso corpore doctrinæ Pomeranico, inter libros ecclesiæ Pomeraniæ Symbolicos his quidem verbis legitur relata: *Omnes & singuli Theologiæ Professores in Schola hac docturi, tam qui in facultate sunt, quam extra facultatem degentes, postquam a Magnifico Domino Rectore & universo concilio fuerint recepti, solenni juramento coram facultate Theologica promittent, se ad extremum vitæ periculum in veritate omnium capitum doctrinæ Christianæ, juxta normam Scripturæ Prophetiæ & Apostolicæ, Symbola antiqua & recentia, Apostolicum, Nicenum, Athanasianum, Augustanam item anno MDXXX. exhibitam Confessionem, ejusdem Apologiam, Articulos Schmalcaldicos, majorem & minorem Catechismum Lutheri, FORMULAM denique CONCORDIÆ constanter perseveraturos.* Et hæc statuta a Duce Philippo Julio, tanquam tunc temporis Academiae Gryphiswaldensis Patrono, sunt confirmata, a Professoribus hujus Academiae probata, & sigillo universitatis sunt munita.

Neque hac tamen ratione auctoritas formulæ Concordiæ in Pomerania tum quidem videtur fuisse asserta. Ita namque in con-

F

stitu-

(yyy) Si hoc firmo stat talo, nescio quo modo conciliari possit, quod Bogislaus postea ejusdem inter libros Symbolicos non meminerit, uti in sequentibus docetur, & conjectura illa D. Balthasaris omnem vim perderet, quam protulit in *der 2ten Samml. P. I. p. 312.* quæ alias probabilitate sua non destituitur. Forte æquivocatio nominis formulæ Concordiæ evoluta, omne dubium posset tollere, si formula Concordiæ sumeretur synechdochice, pro iis articulis, quos in ea Pomerani approbarunt, iisque suum assensum largiti sunt. Sed hac de re quilibet suo abundet sensu usque dum majus ex historia lumen assequatur.

stitutione illa, quæ auctoritate Bogislai XIV. anno MDCXXXVI. die decima tertia Maji emanavit, equidem **der Pomrischen Bekenntniß und Lehre der Kirchen in Pommern**, non autem integræ Formulæ Concordiæ injicitur mentio. (zzz)

Cum posthæc in tabulis pacis Westphalicæ Pomerania esset jussa venerari sceptræ Regum Sueciæ Augustissimorum & potentissimorum, iidemque varia, quæ faciebant ad rem Pomeraniæ sacram, ordinarent, Augustana quidem Confessio, nec non **die Bekenntniß und Lehre der Kirchen in Pommern**, non vero integra formula Concordiæ commemoratur, usque dum jussu & auctoritate demum Caroli undecimi, Regis recordationis gloriosissimæ, eadem tanquam liber Symbolicus & normalis ecclesiæ Pomeraniæ est injuncta & demandata. (aaaa)

Tantæ

(zzz) In ea enim constitutione hi Pomeraniæ libri Symbolici determinantur

1) Die heilige Schrift.

2) Die unveränderte Augspurgische Confession, wie Sie 1530. Carolo V. übergeben.

3) Das Corpus doctrinæ Christianæ Pomeranicum.

4) Die Streit-Schriften Lutheri auf Anordnung der Pommerischen Fürsten 1570 gedruckt.

5) Die Bekantniß der Pommern in dem Stettinischen Synodo 1593.

6) Die Pommerische Kirchen-Ordnung und Agenda.

Conf. Anon. Nachricht wie es in Pommern mit der publicquen Abschaffung des päpstlichen Kirchen-Besens bewand gewesen S. 18. not. ** p. 22.

(aaaa) Præfixum est mandatum illud Regium ordinationi ecclesiasticæ Pomeraniæ anno MDCXC. Sedinii in forma majori evulgatæ; & consignatum Holmiæ die vigesimo octavo Junii MDCLXXXIX. In eo vero sequentia verba exstant: **Es sollen gedachter Kirchen-Ordnung und Agenda, die Bekantniß der Lehre der Kirchen in Pommern, wiederhohlet im Synodo zu Stettin anno MDXCIII. und den liber Concordiæ, um in doctrinalibus sich darnach zu richten, ingleichen die Leges Præpositurarum & statuta Synodalia, welche von denen Herzogen zu Pommern boni ordinis & decori conservandi causa promulgiret worden, angefüget werden.** Et paulo post: **Daß der Abdruck dieser vorerwehnten neu aufgelegten Stücke publica & specialis doctrinæ, vitæ & Ceremoniarum confessio.**

Quod vero hi libri ad instantiam statuum Provincialium Pomeraniæ ulterio-
ris ordinationi & agendis tum temporis non additi, ea de re forte alia occa-
sione plura proferemus.

Tantæ igitur erat molis suam formulæ Concordiæ auctoritatem in Pomerania firmare & stabilire. (bbbb)

Est hoc beneficium supremi Numinis gratiæ, clementiæ ac providentiæ in totum adscribendum ac tribuendum, ut, fabulis ac fallaciis Pontificiis explosis, Pomerania ante hos ducentos annos e tenebris in lucem clariorem protracta, veritati cœlesti fuerit asserta, ac per integra duo secula, inter innumeras temporum ac rerum difficultates & vicissitudines, armorum strepitus, & adversariorum fraudes & machinas, servata religionis puritate & castimonia, gaudeat atque lætetur.

Tu æternum & unicum Numen, cuncta producens sapientissime, cuncta provisu sapientissimo complectens ac dirigens averte clementer, quæ serium religionis evangelicæ ac librorum Symbolicorum, pietatis ac veritatis studium corrumpere queant ac turbare.

Faxit idem Numen æternum, ut, dum sacris gaudemus ac triumphamus emendatis, vitæ quoque emendationi ac morum sanctitati studeamus, & Academia Gryphica semper sit veræ ac incorruptæ religionis, meliorum litterarum atque humanitatis sacrarium.

Vivat *Rex* noster clementissimus *Fridericus* una cum *Regina* *Augustissima* quam felicissime quam diutissime; Quiescant *Suecia* ac *Pomerania* sub ejus umbra & lacertis quam suavissime quam dulcissime!

Valeant regni *Suecici* Senatores eminentissimi, ac *Cancellarius* hujus *Academiæ* *Magnificentissimus Illustrissimus*!

Floreat *Rector* hujus *Academiæ* *Magnificus*, *Pro-Cancellarius* *Generosus* ac summe reverendus, reliqui quoque *Patres Academiæ* conscripti devenerandi!

Deus salutem ejus firmet potentius, æternisque radiis fati melioris splendere jubeat.

D I X I.

F 2

ORATIO

(bbbb) De toto hoc negotio acceptationis Formulæ Concordiæ in Pomerania evolvatur D. *Conradi Tiburtii Rangonis* obex hæreticorum & Syncretistarum Q. 12. Et qui singulari ἀρετῆς in hoc negotio versatus est. D. *Jac. Hinc. Baltharis 2te Sammlung* P. I. p. 311. seqq.

ORATIO SECUNDA.

*Magnifice Domine Rector,
 Magnifice Domine Pro-Cancellarie,
 Viri summe venerandi,
 Consultissimi, Experientissimi,
 Excellentissimi, Amplissimi,
 Præceptores Optimi, Fautores maximopere suspi-
 ciendi.
 Commilitones, illustris, generosi,
 Nobilissimi & florentissimi.
 Auditores omnium Ordinum ac dignitatum hono-
 ratissimi, colendissimi,*

E Sse supremum sapientissimumque omnium rerum auctorem,
 arbitrum ac moderatorem ^(a) infinitis præditum perfectio-
 nibus, Duce tum natura tum revelatione mortalibus potest
 esse adeo cognitum atque exploratum, quam quod exploratissimum.

Eloquuntur hoc *Corpora caelestia*, ^(b) molis stupendæ, quæ
 servatis constanter ordinis legibus, a Deo sapienter fixis & consti-
 tutis, volvuntur & circumvolvuntur, nec unquam suo a cursu de-
 flectunt.

Idem

^(a) Possibilitatem existentiae divinæ evincit Cl Reinbeckius in den Betracht. über die in der Augsp. Conf. enth. Wahrh. P. I. Betr. I. §. 7. seqq. idque necessarium arbitratur, ne quis me eam ob causam pro stulto reputet, quod Deum esse credam. Mihi vero hæc stat sententia. Si quis sanæ mentis, eique cognita idea sub nomine Dei comprehensa, & nihilominus possibilitatem existentiae ejus sibi probari postulat, eum pro stulto reputandum & plane rejiciendum esse; quemadmodum omnes eos merito repudiamus, qui veritates per se evidentes v. g. totum majus esse sua parte, sibi probari postulant.

^(b) Ps. XIX, v. 12. Elocutione scil. reali non verbali. Dum clarissime ostendunt sapientiam summam & potentiam infinitam artificis & Creatoris sui.

Idem testantur *Aves istæ* (c) versicolores, garrulæ, loquaces, vagæ, quæ aures dulci modulamine mulcentes, & suaven concentum frondibus e resonis edentes, varios in æthere lusus effingunt.

Eviſtum hocce ac comprobatum dant *tam varia illa bestia*, in terra ubivis oberrantes, quarum tamen multitudo insignis admodum nullis premitur impedimentis.

Quam variæ istæ longeque diversissimæ species *florum* gratissimorum fragrantium, & adeo pulchre exornatorum, ut artem pictorum quantumvis summam in iis delineandis & ad similitudinem exprimendis eludant.

Eandem Dei existentiam gloriamque *herbæ* tot suaues, lætæ, jucundæ, dulces, medicæ, sapidæ, vindicant egregie.

Testes ejus locupletissimi sunt *montes illi feraces*, qui e suis visceribus varia metallorum genera in mortalium usus effundunt largissime.

Idem docent *Pisces*, quibus maria & amnes scatent, quique hominum sustentationi inserviunt quam maxime.

Certe si oculos per universum hocce attentius circumtulerris, ubique vestigia existentia Dei leges manifestissima; Etenim cum eundo per omnes Ordines ac classes, structuram earum admirabilem offendamus, ut & ex ordine, & omnium rerum ad certum finem luculentissima directione, summam ac prorsus stupendam sapientiam elucescere deprehendamus; Necessario inde colligendum erit, (nisi quis omnem rationem abjecerit, exuerit atque ejuraverit) dari ens aliquod sapientissimum, adeoque & perfectissimum, quod hæc omnia confecerit constitueritque.

Descendere ad singula si vellemus, prolixum nimis, atque ab instituti nostri ratione prorsus alienum foret, cum plures, puta e gente Anglicana Johannes Rajus, Johannes Eduardus, Nehemias F 3 Grew,

(c) Hiob XII, v. 7. 8. Est hic *περὶ παντὸς τῆς φύσεως* species in qua animantia Personam respondentis & docentis induunt. Intelligitur vero informatio objectiva, & quidem clarissima, quasi res objectæ intellectui & considerationi nostræ loquerentur.

Grew, Wilhelmus Deerham; E Gallis Jacobus Abbadie, Fenelonius; E Germanis Bartholdus Henricus Brockes, Daniel Wilhelmus Triller, Christianus Wolffius & alii, nobilissimum hocce doctrinæ argumentum jamjam occupaverint ac plenius excusserint. (d)

Quod si autem quis a contemplatione artificiosæ structuræ mundi, & admirandæ ejusdem conservationis, nec non multitudinis rerum creatarum, suum animum ad sese ipsum transtulerit, seria æstimatione tam suum ortum quam indolem suam persecutus, vestigia iterum existentiae Dei offendet manifestissima.

Quæ omnia cum lumen menti præferunt clarissimum, sacer quidem codex illos, quorum mens tenebris errorum & ignorantiae hic est involuta, stultorum nota designat. (e)

Hi enim tanta sæviunt audacia, inque transversum adeo rapiuntur, ut negata Dei existentia, coelum ipsum sua petant audacia, Deum de suo Majestatis throno deturbaturi. (f)

Quem

(d) Triplici id executi sunt argumentorum genere; alii *argumentis metaphysicis*, ab Origine motus, dependentia rerum a suis causis, a rerum contingentia, & sic porro: Inter quos agmen ducit Samuel Clarckius, in demonstratione existentiae & attributorum Dei, adversus Hobbesium & Spinozam potissimum, quam ex anglica lingua in latinam transtulit Jenkinsus Thomasius; alii *argumentis physicis*, ex orbis hujus aspectabilis amplitudine & ordine, e telluris nostræ animantiumque in ea ob ambulantium constitutione, hominum Origine, omniumque ad certum aliquem finem operatione & reliqua. Inter quos eminet Samuel Parckerus de Deo & providentia; alii *argumentis historicis*, ex regnorum & Rerumpublicarum, gentium atque populorum, artium atque scientiarum origine & incrementis; Interquos cæteris palmam præfert Isaacus Jaquelot de l'existence de Dieu. Conf. D. Jo. Fr. Buddeus in Thes. Theol. de Atheism. & Superstit. C. 5. §. 2. seqq. p. 372. seqq.

(e) Ps. XIV, v. 1. Intelligit vero nomine stulti hominem & intellectu & voluntate corruptum, id quod bene in Atheum quadrat, cujus intellectus coecitate, voluntas vero malitia laborat.

(f) An dentur ejusmodi Athei, nonnulli in dubium vocarunt, quia notitia Dei innata non possit plane obliterari; Verum experientia illos refellit, quæ proh dolor! ejusmodi homines vel potius monstra hominum nobis sistit. Distingui tamen oportere putamus inter Atheos per totum vitæ tempus, & per aliquod ejus spatium, & priores omnino non vel vix & rarissime existere, posteriorum vero exempla frequentiora esse, quam optandum; item inter Atheismum absque

Quem existere perspicis ratio Deum, colendum etiam esse docet. Esse eum cultu excipiendum subjectissimo, ex eius natura, perfectione omnibus numeris absoluta, (g) & gentium omnium consensione (h) cognoscimus evidentissime. Consideratio clementiæ, benignitatis & sapientiæ Dei excitat in nobis timorem; Ratio igitur amore & timore nos Deum prosequi jubet.

Cumque is omnium bonorum summum sit, summo etiam amore eundem esse amandum nemo non intelligit. Homines igitur in hocce ens infinitum, tanquam finem suum ultimum naturæ quodam ductu ferri planum est atque perspectum.

Quod si quis notitia Dei, quam diximus, fuerit imbutus, ex adverso autem cultum illum, ipsi qui debetur, in dubium aut vocaverit, aut veritatem hancce furore & improbitate quadam deprefserit, de eo omnino est pronuntiandum, quod eo jam adductus sit amentia, ut naturæ & humanitati inimicus inventus, sibi præter for-

que omni hæsitazione, & cum multis dubitationibus conjunctum; Prioris exemplum vix posse proferri, posterioris vero testimonium ferme omnia atheorum exempla dare. Quare Atheus ille apud Spenerum aperte confitebatur, statum Atheorum esse summa cum miseria conjunctum, & si uxor & liberi ipsi coningerent, se illos velle in Christiana religione instituere, nec verbum aliquod de Atheismo illis propalare. Spen. Theol. Bed. P. 1. C. 1. S. 12. pag. 53. 54. Conf. Scherz. Brev. Hülfs. Extens. C. 2. th. 1. p. 86. seqq. Fabric. Consider. var. Controv. p. 1. 2. Budd. Theol. Mor. P. 2. C. 3. S. 1. §. 18. n. 1. pag. 506. Id. de Atheism. & Superstit. C. 1. §. 1. p. 4. aliique plures.

(g) Ad hanc perfectionem quoque referenda est Providentia Dei, qua hominum curam gerit, adeoque ipsi cum hominibus commercium intercedit; Si enim, quod fingeat Epicurus, in summo cælo sederet otiosus, nec ulla rerum sub-lunarium cura tangeretur, nulla quoque esset ratio, quare cultum nostrum ei exhiberemus, supplicesque ad eum manus extenderemus, ad minimum cultus illius valde remissus futurus, dum paucissimi hominum ita comparati, ut propter solam præstantiam naturæ alicui cultum exhibeant. Conf. Budd. de Atheism. & Superstit. C. 1. §. 19. not. ** p. 66. seqq.

(h) Hunc consensum eripere nobis studuit Vir magni ingenii, sed corruptæ voluntatis, Petrus Bælius, asserens integros dari populos Atheisticos, Cafros & Hottentottos, Nasamones & alios; Verum vindicarunt illum Joh. Lud. Fabricius in Apologetico pro genere humano contra calumniam Atheismi. Lœsch. in Prænott. Theol. Prænott. 1. §. 5. seqq. p. 3. seqq. Grap. Theol. rec. Controv. C. 1. Q. 16. §. 4. p. 32. seqq.

formam nihil ad similitudinem hominis reservaverit. (i) Est in ejusmodi hominibus, quorum ingenia sic hebetata, fracta & confusa sunt, nullus humanitatis sensus, furor quidam illorum effrenatam importunamque naturam quadam oppressit amentia, eos sua fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate & mente dejecerunt: His faces sunt admovendæ, quæ illos excitent, ut crapulam discutiant, tantæ causæ indormientes, ac cogitationem sobrii hominis puncto temporis suscipiant.

Est autem hicce Dei cultus vel *internus*, (k) quo homines Deo tanquam summo suo bono vera adhærent fide, eum toto corde respiciunt, illum religiosa veneratione & amore intimo colunt, omnemque suam salutem & spem omnem in eo figunt ac ponunt; vel *externus*, (l) quo amor iste divinus seu cultus internus per verba & facta externa, quoties Occasio tulerit, aut res ipsa postulaverit, declaratur, ad leges & promissa Dei erectis auribus intenditur aliique actus sacri perficiuntur, ut gloria divina hoc ipso perficiatur atque illustrior reddatur, & alii etiam homines ad verum Dei cultum accendantur inflammenturque.

Cultum

- (i) Atheismi fautores hoc quidem concedere nolunt, sed obvertunt, Atheos plerosque sapientes, & probatissimis moribus præditos, qua in re iterum diligentiam suam perversam ostendit Bælius; Verum Atheorum sapientiam esse nullam, & pietatem eorum simulatam omnique fundamento destitutam, ostendunt Læsch. l. c. Prænot. 3. & 4. p. 11. seqq. Thomas Einleit. zur Sittenl. C. 3. §. 63. p. 145. §. 70. p. 148. seqq. Budd. de Ath. & Superstit. C. 4. §. 4. p. 331. seqq. Bentl. de stultit. & irration. Atheism. per tot.
- (k) Hunc *internum* cultum Deus præcipue ab hominibus requirit, & absque eo omnis cultus *externus* vanus atque inutilis, imo Deo plane adversus & abominabilis. Vid. Deut. X, v. 12. Jes. I, v. 10. seqq. C. 29. v. 13. 14.]
- (l) An hic cultus Dei *externus* ex lumine naturæ possit probari, disputatum est inter eruditos. Negavit illud & argumentis impugnavit D. Christ. Thomas in Jurispr. div. L. 2. C. 1. §. 8. seqq. p. m. 147. seqq. Et in der Einleit. zur Sittenl. C. 3. §. 32. seqq. p. 134. seqq. Affirmant vero, & argumenta ejus impugnaverunt D. Joh. Georg. Röserus in Instit. mor. L. 1. C. 4. Q. 30. p. 138. seqq. Et decus Academiae Gryphicæ nosterque fautor singularis D. Nie Köppen pecul. Disp. De cultu Dei externo, quibus calculum nostrum adjicimus.

Cultum hunc Dei externum dirigunt *Ordinationes* quas dicunt *Ecclesiasticae*, jussu atque autoritate eorum, qui summum in Civitatibus tenent ac tractant Imperium, consultis simul ordinis sacri Viris, publicatae pariter ac promulgatae, (m) ut coetus religiosus sapienter regatur ac sacer Dei cultus promoveatur, ordinisque servatis legibus exerceatur.

Posse sane ecclesiam ordinatione & institutionibus ejusmodi ægerrime carere, (n) ex ejus structura & indole nullo confici poterit negotio. Qualis esset futura Societas hominum, quæ legibus & statutis esset soluta? Quo major & amplior quævis est Societas, ea sapientioribus vincienda & coercenda erit legibus, voluntates namque mortalium non semper sibi similes existunt, neque eundem æquabilitatis retinent cursum, sed variæ admodum, flexibiles & multiplices, in constantia ac levitate versantur; Unde in diversas partes ac diversa studia scinduntur, lacerantur ac dividuntur.

Ut igitur consilia eorum, qui rerum novarum sunt studiosi, anticipentur, occasionesque discordiarum & confusiones prævertantur, contra autem concinnus societati ordo concilietur, certam quandam normam, ad quam actiones in illa degentium componantur, exstare necessarium est.

G

Judicato

(m) Jus conficiendi & promulgandi Ordinationem ecclesiasticam proprie spectat ad ecclesiam, quare ipsi quoque Apostoli in rebus, quæ ad ordinem ecclesiæ spectabant, adhibebant ipsam multitudinem ejusque consensum requirebant. Vid. Act. VI, v. 1. seqq. Quia vero Reipublicæ plurimum interest, quomodo cultus externus peragatur, Princeps merito huic negotio præsidet, & omnia dirigit, ut sine tumultu & confusione peragantur; Cum vero sacri Ordinis Viri his in rebus valde sint exercitati, & longa experientia multa addidicerint, merito illos in consilium advocat, nec temere eorum rationes negligit. Plura qui hac de re legere cupit, adeat D. Carpzov. P. 2. Decis. 113. D. Boehm. Disp. de Jure Liturg. C. 2. p. 55. seqq. qui tamen diversas inter se opiniones fovant.

(n) Inde patet, necessitatem liturgiarum non esse absolutam sed hypotheticam, pro statu hominum præsentis corrupto; Si enim homines omnes voluntatem suam ad normam verbi divini componerent, nullum est dubium, quod ecclesia ordinationibus ecclesiasticis facile carere possit. Quare vero nullus Patrum completam ordinationem ecclesiasticam composuerit, ex Joh. a Lasco forma Ecclesiæ rationes adducunt Unschuld. Nachr. d. anno 1701. Mens. April. p. 112.

Judicatu ergo quam facillimum fuerit, quantum confusionis & perturbationis periculum coetui sacro, sive in publico cultus divini exercitio, sive in mediorum gratiae usurpatione, sive aliis in rebus immineat, nisi is Constitutionibus, de circumstantiis rerum & actionum ad illum pertinentium disponentibus salutariter, fuerit munitus firmatus ac suffultus.

Ad scopum hunc collineat etiam *Ordinatio Pomeranorum ecclesiastica*, cujus historiam & fata brevi Oratione delineabo, memoriam ejus secularem, ea qua decet pietate, instauraturus ac celebraturus, postquam anno hoc praesenti binorum seculorum tempus effluxit, quo ordinationis Pomeranorum ecclesiasticae prima lineamenta, anno millesimo quingentesimo quinto & trigesimo, typis publicis Wittebergae sunt expressa ac divulgata; Haud itaque mihi videor inanem prorsus suscepisse operam, qui negotium rei hujus ad posteritatis memoriam insignis admodum & gloriosae, vobis Auditores, pro sua quisque dignitate honoratissimi, non tam declararem (dudum enim illud agnovistis) quam potius in animum revocarem. Ego autem cum neque eo valeam ingenio, quod tanti negotii, tot difficultatibus & impedimentis circumsepti olim, magnitudinem adsequeretur; Neque justo instructus sim eruditionis apparatu; Neque in arte dicendi adeo sim versatus, ut tam illustri disertissimorum Virorum consensui queam satisfacere, intelligo Auditores honoratissimi vestram mihi gratiam esse colligendam, ut de re gravissima mediocriter dicturo aures dare benevolas, animisque favere haud gravemini.

Quae lux doctrinae coelestis clarior illuxerat Saxoniae, postquam Martinus Lutherus seculo sexto & decimo, Dei benignissimo consilio & destinatione excitatus, religionis emendandae, atque a corruptelis & erroribus, qui post tot seculorum depravationes in orbem Christianum erant inveci, repurgandae negotium feliciter fuerat exorsus; Ea etiam haud multo post Pomeraniae illata, densissimas Pontificiorum tenebras paulatim coepit discutere ac profligare.

Initio

Initio quidem variæ rerum difficultates sese exerebant, negotium hoc aut sufflaminantes, aut disturbantes & interrumpentes, (o) dum qui tunc temporis rebus Pomeraniæ præsidebant, Duces Bogislaus decimus hujusque filius Georgius, negotio huic saluberri-
mo in illustrius promovendo, opem atque consilia denegabant, at-
que fulgori sincerioris doctrinæ proiiciendo latius obstabant.

Tandem vero tempus appropinquabat auspiciatissimum, quo explosis eliminatisque residuis Pontificiorum erroribus, lux do-
ctrinæ evangelicæ tota in Pomerania accendebatur, postquam Ge-
orgii, anno millesimo quingentesimo primo & trigesimo fati-
s suis defuncti, filius Philippus I. Dux Wolgastanus, hujusque Patruus
Barnimus, Dux Stetinenfis, nihil inexpertum atque intentatum re-
liquerunt, ut cuncta, quæ renati evangelii cursum hæcenus retar-
daverant, omnino removerentur ac tollerentur, & coetus ille, qui
Deo in Pomerania colligebatur, bona fide firmaretur, & a Ponti-
ficatorum erroribus assereretur ac vindicaretur.

Recepta igitur Augustana Confessione, tanquam incorruptæ
fidei Symbolo, sacrorum emendatio in Comitibus Treptoviæ ad Re-
gam anno millesimo quingentesimo, quarto & trigesimo die Lu-
ciæ celebratis, (p) (qui annus & dies candidissimo norandi calculo
ad omnis posteritatis memoriam sunt transmittendi) tandem sanc-
ta, effectui omnino fuit mandata.

Negotium hocce conficiendum Johannis Bugenhagii, Pome-
rani, Witteberga quam sua illustrabat doctrina in Pomeraniam vo-
cati, dexteritati, fidei, atque prudentiæ vel ideo committebatur,
quod terrarum Pomeranicarum indolem non modo haberet per-
spectam atque exploratam egregie, (q) sed & omnium vota & vo-
luntates

G 2

(o) Conf. de iis Orat. I. Not. ff. & sequentibus & præcipue not. kk.

(p) Acta hujus Synodi recenset D. Cram. in der Groß. Pommer. Kirchen Chron.
L. 3 C. 33. p. 89. seqq.

(q) Id quod egregie patet ex concinnata ab eo historia Pomeraniæ, quam in lucem
produxit D. Jac. Hinr. Balthasar, qui in præfixa præfatione recenset, quod Bu-
genhagius jussu Principis Bogislai omnes fere Pomeraniæ angulos perreptaverit,
&

luntates in illud conspirabant, ut Pomeranorum ecclesia purior ad rationes & faciem ecclesiae Wittebergenfis efformaretur.

Sane Bugenhagius in æternitate famæ semper futurus est superstes, cui quippe non solum ecclesia Pomeraniæ, sed Danica etiam, Brunswicensis, Hamburgensis, Lubecensis & Holfatica, formam suam ac faciem latiore & florentiore referunt acceptam. (r)

Iisdem in Comitibus Treptoviensibus, postquam sermones & consilia diu ac serio fuerant collata, constituebatur, ut eidem Bugenhagio negotium ordinationis ecclesiasticæ concinnandæ esset demandandum, quo sic ecclesiæ Pomeraniæ contra superstitionis Pontificiæ insultus præsidium circumponeretur validissimum tutissimumque: Quo suo munere etiam functus est Bugenhagius sapientissime, hujus namque rei is erat peritissimus pariter & callentissimus; Condita igitur ab illo Ordinatio Pomeraniæ ecclesiastica omnium recte sentientium suffragiis & consensu excipiebatur, & lingua Saxonibus inferioribus familiari ac patria, Wittebergæ anno seculi decimi sexti trigesimo quinto luci publicæ exponebatur. (s)

De Hadriano sexto Pontifice Romano abiit alias in Proverbum: Ultrajectum plantavit, Lovanium rigavit, Carolus quintus incrementum dedit; Jure potiori enunciatum illud ad Ordinationem Pomeraniæ nostræ ecclesiasticam hoc equidem modo transtuleris: Bugenhagius eam plantavit, Barnimus & Philippus rigavit, Deus vero incrementum dedit.

Sicuti autem hæc rerum humanarum conditio esse solet, ut nulla sit res ardua ac momentum secum vehens ponderosissimum, quin

& in Collegiis ac monasteriis historias ad propositum sibi finem idoneas quaesiverit & litteras inspexerit, eaque in re totum insumeret biennium.

(r) Pluribus hoc executus est D. Joh. Frid. Mayerus, per totam ecclesiam Lutheranam celebratissimus, de Pomerania vero insigniter meritus, peculiari Oratione: Quantum ecclesia universa Pomeraniæ debeat ob Johannem Bugenhagium.

(s) Titulum quem præfert exhibuimus Orat. I. Not. II. Contenta vero ejus legi possunt apud Cram. in Groß. Pommer. Kircken Chron. L. 3. C. 33. p. 90. seqq.

quin multis difficultatum nexibus implicetur; Ita & ordinationem Pomeraniæ sacram duriora, hæcce atque iniquiora manserunt fata, ut illa consummanda ac perficienda, multis ac magnis difficultatibus, quibus aliqua humana ratione res explicari vix potuerit, afficeretur pariter ac affligeretur.

Non enim solum Abbas Campensis, (1) cui hæctenus Visitatoris Generalis ecclesiæ Pomeraniæ partes fuerant impositæ, variis machinis eandem impugnabat, & consilia sua nefaria Judicii Cameralis supremi Spirensis mandato fulciebat, ut multa quinquaginta librarum argenti constituta, Comitiorum Treptovienfium decreta rescindererentur, & tanta rerum sacrarum immutatio fisteretur, differretur & reprimeretur.

Sed Ordines etiam hujus Provinciæ consensum suum tantisper cohibebant, eo quod Monasteria usibus profanis addicenda (nam hæc sustentandis ipsorum familiis hæctenus egregie satis inservierant) ferrent ægerrime; Partibus eorum Erasmus Manteuffel, qui Præsulis Camminensis dignitate fulgebat, ejusque Prælati & Canonici, nec non Stralesfundenses aliæque Civitates eminentiores sese adjungebant, indeque Visitationem in ordinatione sacra constitutam ac determinatam, omnino damnabant pariter ac rejiciebant.

Qua re impulsæ Stralesfundenses, nullo permittere volebant modo, ut *Johannes Frederus*, (2) quem ad munus Pastoris primarii

G 3

eve-

(1) Conf. Anon. in der Nachricht wie es in Pommern zur Zeit der Reformation mit der allgemeinen Abschaffung des Päpstlichen Kirchenwesens bewand gewesen §. 6. p. 10. seqq.

(2) Natus erat Frederus Cöslini Pomeranorum, Patre ibidem Consule, Anno MDX. Anno ætatis decimo quarto in Academiam Wittebergensem missus, per integros undecim annos Luthero & Melanchthoni adhæsit, & non solum domo & mensa Lutheri usus, sed quoque eidem omnibusque eruditæ Wittebergam illustrantibus, propter elegantem eruditionem & summam probitatem, in oculis fuit. Anno MDXXXVII. Hamburgum vocatus ut Lector secundarius Theologiæ in Gymnasio Hamburgensi esset, ubi quoque anno MDXL. Pastor ecclesiæ constitutus. Cum vero anno MDXLVI. Christianus Ketelhuth, Pastor ecclesiæ Sundensis Primarius diem obierit supremum, Senatusque Sundensis de Successore sollicitus, ad D. Joh. Æpinum Superintendentem Hamburgensem ea

evexerant, Ducis autoritate firmaretur, ritibusque sacris a Johanne Knipstrovio initiaretur.

Verum enim vero Duces Serenissimi, quæ illorum erat prudentia & ad regendum solertia, compedes quæ neceiebantur perfringebant, dum a sententia judicii Cameralis supremi ad Concilium generale provocabant; Ordinum vero suorum animos ad id flectebant, suo ut a proposito, quod innuimus, desistentes, ad rationes decretorum Treptoviensium descenderent, atque illis suum adjicerent calculum.

Quemadmodum vero pictores, imaginem quandam felici penicillo expressuri, initio eundem adumbrant, deinde autem exornant, atque ad artis suæ leges perficiunt; Ita & in ordinatione Pomeraniæ sacra, studio atque opera Bugenhagii concinnata, prima saltem Operis majoris & tandem aliquando consummandi, suæque integritati & justæ formæ reddendi ducebantur lineamenta. Id

de re litteras daret, ille Frederum nostrum maximopere commendavit, qui etiam officium Pastoris primarii Sundensis anno MDXLVII. bonis avibus ingressus.

Nolo jam plura de eo addere, solummodo judicium appono, quod D. David Chytræus, celebratissimus Rostochiensium Theologus tulit:

1) *De ejus moribus.* Mores in tota ejus vita justissimi & integerrimi, & vere ἀνέγκλητοι fuerunt. Neminem sciens unquam læsit. Injurias & contumelias inimicorum varias & multiplices patienti & placido animo tulit. Nec transversum unguem a Confessione veræ doctrinæ, aut constantia in proposito honesto, juxta vocationem suscepto, propterea se dimoveri passus est.

2) *De ejus controversiis.* Pie & reverenter de ordinatione Ministrorum, & impositione manuum sensit - - Ritum etiam impositionis manuum iis in locis, ubi usitatus esset, & haberi possit, non negligi aut contemni debere docuit. Sed de eo solum disputavit: Legitime vocatos & electos ac approbatos testimonio Presbyterii, fungentes ministerio, etiam sine ritu hoc impositionis manuum posse salutare ecclesiæ Ministros esse, & per eorum Ministerium vere Deum ad salutem omni credenti efficacem esse. Quæ perpetua & constans ejus ad mortem usque, quæ contigit ipsi Wismariæ anno MDLXII. die conversionis Pauli, sententia fuit. Vid. Oratio D. Chytræi de vita Joh. Frederi, habita Rostochii die XII. Julii anno MDLXIII. Cum Successor ejus in Pastoratu Wismariensi, Johannes Wigandus, Doctor Theologiæ renunciaretur. Et Conf. D. Balthas. de Samml. p. 355. sqq.

Id quod perspiciebat egregie D. Johannes Knipstrovius, (w) qui primus splendore generalis Superintendentis Pomeraniæ occidentalis fuit conspicuus. Postquam itaque Paulum a Rhoda, primum generalem Superintendentem terrarum Stettinensium in Consiliorum suorum societatem assumpserat, in prima illa Synodo, quæ Gryphiswaldiæ anno millesimo quingentesimo quadragesimo primo die Michaelis fuit congregata, rem eo redigebat, ut agenda ecclesiastica, quæ ritus ac Ceremonias ecclesiarum Pomeranicarum stilo exhiberent prolixiori, delineanda decernerentur.

Ea igitur a Knipstrovio & Paulo a Rhoda consignata, Wittebergam ad Bugenhagium mittebantur, qui & illa recognita, ac consensu suo firmata, anno millesimo quingentesimo quadragesimo secundo typis ibidem exprimenda curavit. (x) Ea etiam in altera Synodo Gryphiswaldiæ anno millesimo quingentesimo tertio & quadragesimo celebrata, die Mercurii ante Margarethæ festum, rata ac firma habebantur, ac distributa norma esse jubebantur, ad quam in omnibus urbibus & pagis ceremoniæ & ritus exigerentur.

Summum quoque & auctoritatis & dignitatis locum Agenda hæc per longum temporis intervallum tuebantur. Prout agendorum Pomeranicorum, quæ anno seculi decimi sexti nono & sexagesimo in lucem exierunt publicam. Præfatio non docet solum (y) sed Mevius etiam Völschovius, Superintendens Pomeraniæ Generalis meritissimus, in aureo pietatis seculo, dignis ea laudibus evexit & prædicavit. (z)

Quem-

(w) Vid. D. Balth. 1ste Samml. p. 11. 20. 22. 27. Add. D. Cram. Groß. Pommer. Kirchen Chron. L 3. C 38. f. 108. Micræl. Alt Pomm. P. 2. L. 3. p. 347.

(x) Constant octodecim plagulis in formam quartam complicatis, & hunc titulum gerunt: Kirchen Ordning. wo sich die Parner und Seelenforger in Vorrectione der Sacrament, und Deyinge der Ceremonien holden schöhlen im Land tho Pomern. MDXLII.

(y) Paragrapho: Nadem överst de Kercken Ordninge sich etliche mahl up de Agenda refereret, darin unsere vörige Superintendentes de Ceremonien und Ordninge begrepen hebben &c. † III.

(z) Vid. Cap. 56. p. 183. Cap. 62. p. 203.

Quemadmodum vero quælibet res in sui perfectionem manus efflagitat medicas & auxiliatrices; Ita & perficienda Ordinatio Pomeraniæ sacra limam adhuc postulavit. Quare & omnes curæ & cogitationes hanc in rem sunt collatæ. (aa)

In Comitibus igitur Sedinis anno Seculi decimi sexti quinquagesimo sexto coactis, emendatio & renovatio Ordinationis & Agendarum sanciebatur, quippe cum illa partim defectibus laboraret, partim quoque enodatione & declaratione indigeret uberiori, in multis quoque templis vix ejus haberi amplius posset facultas. Ut vero negotium hoc feliciori perageretur atque urgeretur successu, illud curæ ac fidei trium istorum Pomeraniæ Præsulum, Magistri scilicet (bb) *Pauli Rhodii*, Doctoris *Georgii Veneti*, & Doctoris *Jacobi Rungii* committebatur, qui laborum suorum has inierunt ac susceperunt rationes, ut Paulus Rhodius negotium hoc sua regeret prudentia, Jacobus vero Rungius stilum suum ipsi accommodaret, quæ trium intra annorum spatium, favente supremi Numinis gratia, ad exitum perducta.

Opus ipsum primo in Synodo Gryphisvaldensi, anno seculi decimi sexti quinquagesimo nono celebrata, deinde anno secuto in Synodo Stettinensi, judicio ordinis sacri Virorum, suam ut de eo ferrent sententiam, exhibebatur. Consensus omnium erat conspirans, & pene conflatus (siquidem a Stralesundensibus discesseris) respondere Ordinationem istam effatis optimi Servatoris & Apostolorum, spondentes itaque ex illa ecclesiæ Pomeraniæ fructus uberrimos amplissimosque,

(aa) Quanta sollicitudine & quibus indefessis laboribus hæc renovatio & augmentatio Ordinationis ecclesiasticæ Pomeranorum peracta fuerit, quantasque ea propter persecutiones perpeffus sit D. Jacobus Rungius, videri potest ap. D. Cram. *Groß Pomm. Kirchen Chron.* L. 3. C. 57 seqq. f. 159. seqq. D. Micræl. *Ust. Pomm.* P. 2. L. 3. pag. 361. seqq. & præcipue ap. D. Balthas. *Iste Samml.* P. 2. pag. 161. seqq.

(bb) De Paulo Rhodio Conf. Orat. I. not. mm. De Jacobo Rungio Ib. not. qq. De Georgio Veneto vero D. Micræl. *Synt. Hist. Eccl.* L. 3. S. 2. n. 48. p. m. 946. D. Cram. *Groß Pomm. Kirchen Chron.* L. 3. C. 41. f. 119. C. 52. f. 149. C. 61. f. 172. C. 63. f. 176.

mosque, ea ut in lucem produceretur publicam summis precibus contendebant.

Quemadmodum vero res arduæ summa animi & consilii maturitate sunt circumspiciendæ; Ita in Synodo Stettinensi tertia, anno seculi decimi sexti primo & sexagesimo a Barnimo Duce convocata, negotium hoc etiam atque etiam considerabatur, ejusque rationes diligentius examinabantur. Ordines equidem Provinciales, præcipue autem Stralesfundenses, ac Theologi, de quibusdam ordinationis illius capitibus concertabant acerrime, (cc) sed controversiis istis maximam partem ad liquidum deductis, & rationibus omnibus, ad hanc rem quæ facere videbantur, circumspectis, sic suum tandem animum induxerunt, ut Ordinationem sacram, suo exceptam assensu, Barnimo Duci exhiberent, eamque publici juris faciendam precibus rogarent humillimis.

Cum vero genius iste infernalis adverteret, quam funesta clades & ruina regno suo tenebrarum ex instituto hoc saluberrimo portenderetur, spargendo discordiarum semina illud turbare, evertere ac dissolvere moliebatur. Materiam ipsi suggerebat civitas Stralesfundensis, (dd) quæ sibi temere persuaserat, juribus suis ac privilegiis hoc modo vim inferri; quare ejus Ministri verbi divini *M. Job. Stüb-linger*, & *M. Nic. Vick* in Synodo Gryphisvaldensi reservationem sui juris, ac contestatam denuntiationem interponere jubebantur. (ee)

H

Quam-

(cc) Capita illa ordine exstant in D. Balthas 1sten Samml. P. 2. p. 179 seqq.

(dd) Vid. D. Cram. Groß Pommer. Kirchen Chron. L. 3. C. 59. f. 165. seqq. Micrael. Alt. Pomm. P. 2. L. 3. p. 362.

(ee) Notatu digna horum Virorum Confessio, ex qua status Ministrorum verbi quandoque pressus in magnis Civitatibus dilucide apparet: Sie für ihre Personen müssen bekennen, daß die verfassete Kirchen-Ordnung Christlich und gut wäre, könnten nichts darin straffen noch verwerffen, hieltens auch dafür, daß Sie den Kirchen würde nützlich seyn; und wenn Sie ausserhalb dem Sunde, an einem andern Orte in Pommern der Kirchen im Predigtamt dieneten, wolten Sie dieselbe neben andern gerne halten. Sie wären wohl Gottes-Diener, aber im Strahlsunde müsten Sie Menschen dienen; Sie müsten auch ihr Weib, Kinder, Freunde und Vaterland bedencken, und zusehen, wie Sie zum Sunde wieder in das Thor könten kommen, und darinnen bleiben &c. Vid. D. Balthas. 1ste Samml. P. 2. p. 167. seqq.

Quamvis igitur tam synodus Gryphiswaldensis poenitentiam senatui injungeret Stralesundensi, (ff) quam Synodus etiam Stetinenfis anno millesimo quingentesimo sexagesimo primo Ministerium Sundense, litteris prolixius exaratis, serio compellaret, opinionem tamen illam, quam mente comprehenderat, ratio nulla convellere, nulla Oratio labefactare, nulla denique veritas ipsi extorquere poterant. Quin Senatus Sundensis animi exasperati magis ac magis inflammabantur, ac duriores acerbioresque reddebantur.

Dum vero Pomeraniae Duces memoriae gloriosissimae, ad rempublicam suam juvandam & ornandam, omne suum consilium, omnem curam, operam atque industriam omnem referebant, illis, quae Sundenses diserte & conceptis verbis obnuntiaverant, parum commoti, ordinationis ecclesiasticae promulgandae seria agitabant consilia; His igitur Senatus Sundensis voluntas ad intercessionem suam ita quidem declarandam ac mitigandam inclinabatur, (gg) sese ordinationem eatenus esse admissurum, ut Ministri sui divini istam de doctrina, ceremoniis & disciplina ecclesiastica contentionem cum Superintendente generali componerent; Idem ille Cleri ac populi doctrinam ac mores agnosceret, Ministrorum a Senatu electorum eruditionem exploraret, & inauguratione Sacerdotali interveniente ac pravia, munus ipsis imponeret.

Qui-

(ff) Dum communibus Synodi suffragiis concio sic dicta poenitentialis, stylo acriori concepta, ad Senatum Sundensem mitteretur. Verum haec concio multum negotii postea Clero facessivit, dum Senatus Sundensis eam pro scripto famoso & injurioso reputaret, & publicam deprecationem Synodi & Superintendents postularet; Synodus vero cum Superintendente arbitraretur, se in ea limites justae elenchi non excessisse, adeoque Apologiam ejus peculiarem adornaret. Tandem tamen post multas discussiones & exprobrationes, in quibus Senatus solum Rungium pro autore & artifice ejus venditabat, res sopita & Rungius ad administrationem officii sui in ecclesia Sundensi iterum admissus. Vid. D. Balth. 1ste Samml. P. 2. p. 171. seqq. 220. 224. seqq. 226. seqq. 229. seqq. 236. 241. seqq. 251.

(gg) Exhibita est ea declaratio in Synodo Stettinensi anno MDLXIII. Vid. D. Balth. l. c. p. 219.

Quibus ita gestis ordinatio ecclesiastica, consilio & assensu Theologorum Wittebergenſium roborata, in Comitibus Sedinenſibus anno milleſimo quingentefimo ſexageſimo tertio promulgata, typis publicis Wittebergæ in forma majori exſcribebatur. (*bb*) Enim vero malus ille genius, ex fraude & mendacio factus, novas iterum ſtruebat machinas, quibus incautos deciperet eluderetque. Erant namque in Ducatu Stetinensi, qui famæ proponebant atque explicabant publicæ, ordinationem ecclesiasticam recens imprefſam, non convenire cum formula concepta & approbata, variaque in ea fuiſſe immutata. Dirum illud fulmen, quod in ordinationem ecclesiasticam erat conflatum, ut discuteretur, novus conventus Jaſenizii habendus (*ii*) anno milleſimo quingentefimo ſexageſimo quarto indicebatur, quem ſua præſentia reddebant illuſtiorum ac ſpectatiorem Conſiliarii Ducales & Provinciales, Legati Straleſundenses ac Stetinenſes, D. Jacobus Rungius & alii Theologi.

Inſtituta igitur collatione, amica utriusque exempli deprehendebatur conſenſio ac conſpiratio, Ordinatio itaque præſenti ſuo ſtatui relinquenda quidem eſſe decernebatur, attamen ſimul cavebatur, ut commodioris uſus gratia in forma quadripartita denuo evulgaretur; Eſt quoque hæc editio Wittebergæ emiſſa, habetque in fronte præfixum annum milleſimum quingentefimum ſexageſimum tertium. (*kk*) Habita non multo poſt Synodus Stetinenſis,

H 2

(*bb*) Exemplar hujus editionis poſſidet D. Joach. Andr. Helvigius, Director Conſistorii Regii Gryphiſw. graviffimus ac meritiſſimus, in quo multa errata typographica comparent, quæ tamen magna diligentia propria D. Jac. Rungii manu correctæ.

(*ii*) Vid D. Balthaf. iſte Samml. l. c. p 331.

(*kk*) Titulo ſequenti ſe ſiſtit Lectori: Kercken Ordeninge im Lande tho Parnern, dorch de Dorchlüchtigen, Hochgebahren Fürſten unde Herren, Herrn Barnim, unde Herrn Philipen, Hochlöſſlicher Gedächtniß, beide Hertogen tho Stettin Parnern, der Caſſuben unde Wenden, Fürſten tho Rügen, unde Graven tho Güſtow, ꝛ. anveniglich up dem Landdage tho Treptow Anno MDXXXV. geſtaten.

nenfis, quæ Sacramentariorum doctrinæ ac dolis medicinam erat paratura, Principes decenter admonuit, ut ordinationem, pie conscriptam, serio & valide tuerentur, nec permitterent, ut vel sacri vel profani Ordinis homines suam fæviendi libidinem in illam effunderent. Cum res hæc, quæ tot obstructa fuerat difficultatibus & impedimentis, præcaventibus ita fatis ex sententia evenisset & confecta esset, omnium quoque mentes ad sananda Agenda Ecclesiastica convertebantur. (//) Eo igitur consilio Synodus Campi congregabatur, quæ & rem factis jungendam esse ducebat consultum. Quippe cum agenda anno quadragesimo secundo impressa, multis in templis injuria temporum aut omnino intercidissent, aut in partes essent lacerata.

Negotium hoc maturo regendum consilio, Viris a rerum sacrarum notitia & prudentia commendatissimis concordibus suffragiis imponebatur, ac decreto sanciebatur, ut Mag. Jac. Crusius cum Ministris Gryphiswaldensibus, D. Dionysius Gerson Pastor Wolgastanus cum Ministris illius loci, M. Joh. Soldeche Pastor Bardenfis, M. Mich. Eggard Pastor Anclamenfis, suam proponerent sententiam, florumque ex aliarum terrarum Ordinationibus atque Agendis decerptorum, Generali Superintendenti facerent copiam, ut ex illis, in consilium tamen vocatis Gryphiswaldensibus Ministris, formulam quandam Agendorum cogeret, quæque, typis antequam traderetur, cum Pastoribus Stralesundensi, Gryphiswaldensi, Wolgastano & Anclamenfi communicaretur; Simul quoque erat statutum, in consultationis hujus societatem, Superintendentem & Pastores præcipuos

staten. Unde igund verner dorch de Durchlüchtigen Hochgebahrnen Fürsten unde Herren, Herrn Barnim den ältern, Herrn Johan Fridrichen, Herrn Bugslaffen, Herrn Ernst Ludwig, Herrn Barnim den Jüngern, unde Herrn Casimiren, Geveddern unde Gebröder, Hertogen tho Stettin Pameru x. up Radt der Theologen unde Bewilligunge der Land-Stände vornyet unde vormeret anno MDLXIII.

(//) Hæc prolixius evoluta legi possunt apud D. Balthas. Iste Samml. I. c. pag. 234. seqq.

puos Ducatus Stettinensis, nec non Episcopatus Camminensis, esse admittendos.

Postquam igitur Pastores, quos diximus, mentem suam D. Jacobo Rungio aperuerant, summam is efflagitare necessitatem censebat, (res enim multas habebat cautiones) ut Superintendens Stettinensis alique Pastores ac Theologi, ex utroque Ducatu delecti, adornandis & scripto comprehendendis agendis ecclesiasticis essent præsentes. Illi igitur anno millesimo quingentesimo sexagesimo sexto Principum mandato Sedinum sunt convocati, (mm) ac iussi, ut non prius inde discederent, quam agendis ultima imposita manus, ac prima eorum delineatio Ducibus Stettinensi & Wolgastano fuisset oblata, quo Pastores utriusque Ducatus Primarii, de iis suam edicerent atque pronunciarent sententiam: Synodo igitur Sedinensi congregatæ D. Jacobus Rungius proposuit exemplar illud manuscriptum, quod e communicatis secum observationibus notatu dignioribus congefferat. Idem & dedita opera excussum & perlustratum assensu omnium firmabatur. Fuit & simul actum & statutum, quomodo Litaniæ, Collectæ, Cantus, Præfationes in officio missæ, Exhortationes ad illos, qui sacro epulo sese vellent recreare, essent ordinandæ, quæque ordinis ratio dierum solemniorum ac festorum, Evangeliorum, Epistolarum, per totius anni cursum deberet servari.

Multis interim hoc movebat suspicionem, qua re impulsus D. Jacobus Rungius Confessionem ecclesiæ Pomeraniæ, de vera præsentia corporis & sanguinis Christi in Sacramento Cœnæ, interveniente Cantico isto: *O sacrum convivium &c.* agendis inseruisset. (nn) Tandem vero fuit decretum, ut exemplum Agendorum

H 3

Ducibus

(mm) Vid. D. Balthaf. 1ste Samml. l. c. p. 272. seqq.

(nn) Factum hoc esse propter Politicos quosdam, in Aula & Civitatibus præstantioribus degentes, qui clam Sectæ Calvinianorum favebant, eamque promovere studebant, haud improbabilius colligi posse videtur ex hac Synodi querela:

Ducibus offerretur, iidemque rogarentur humillime, ut in utroque Ducatu Synodos habendas indicerent, mentem suam de illis exposituras.

Est quoque in Synodo Wolgastiensi, anno seculi decimi sexti septimo & sexagesimo celebrata (oo) formula agendorum publice recitata, toto animo & studio expensa, menteque fere una ac voce una, a Magistro etiam Jacobo Crusio, Professore Theologiae Gryphiswaldensi ac Pastore Mariano, comprobata. In quibusdam tamen capitibus Ministri ecclesiae Sundensis, puta D. Petrus Nunnecke & Magister Jonas Staude a reliquis fecerunt secessum, (pp) quod scilicet propter execrationem & devotionem publicam & poenitentiam, casus & personae foro sacro debeant relinqui, sacerdotesque in officio missae Stola Pontificali vulgo *Dieß Gewand* essent induendi.

Ut autem voluntatibus conjunctis ac vi majori negotium hoc terminaretur ac consummaretur, anno millesimo quingentesimo octavo & sexagesimo Conventus denuo Sedinii habebatur, (qq) ac formula Agendorum, eodem quo Wolgasti modo praelecta, ratione & animo lustrata, concordique animo roborata, a Duce ritibus solennibus promulgabatur, adjecto mandato, ut Agenda una cum Ordinatione sacra typis essent tradenda. D. Jacobus Rungeius etiam jubebatur eodem mense Wittebergam sese conferre, impres-

Es sey am Tage, und unlaugbahr, daß viele weltliche Personen, sonderlich die Studiret haben, ohne Scheu vom H. Sacrament und allerley Opinionen, wider reine Lehre und gute Ordnung in unsern Kirchen disputiren, mit Verunglimpfung der Prediger und des ganzen Ministerii &c. Vid. D. Balthas. 1ste Samml. l. c. pag. 278. 291.

(oo) Vid. D. Balthas. 1ste Samml. l. c. p. 289. seqq.

(pp) Vid. D. Balthas. 1ste Samml. l. c. p. 294.

(qq) Vid. D. Balthas. 1ste Samml. l. c. p. 296. seqq.

impressionis illius curam peracturus suscepturusque, & hanc sui muneris mensuram iuste adimplevit. (rr)

His gestis Agenda quidem ecclesiastica totam per Pomeraniam distribuebantur. Verum enim vero nova iterum eademque gravissima erumpebat tempestas, (ss) dum Agenda iisdem premebantur fatis dirissimis, quibus Ordinatio sacra typis divulgata fuerat exposita. Fama namque coeperat manare, Agenda ista esse corrupta & deformata, erroribus Pontificiis, aliisque, quæ a veritate coelesti aberrarent & aliena essent, conscientiam graviter vulnerarent, & judiciis civilibus fraudi essent ac damno. (tt) Multi, quibus mens erat sanior, incredibili exardescabant dolore, atque illi, qui in aulis primum dignitatis tenebant locum, in eas conjiciebantur angustias, ut animus hæreret ac fluctuaret, nunc huc nunc illuc divisus, inque varias raptus partes.

Ut hostium igitur Consilia anticiparentur, tela eorum manibus extorquerentur, tempora occuparentur ac malorum præverterentur occasiones, D. Jacobus Rungius demissis a Duce contendebat precibus, ut Superintendentes & primi ordinis Pastores, ex urbe Stralsundia, Sedino, Stargardia & Wolgasto convocaret, illisque Consiliarios nonnullos aulicos adjungeret, ut Agenda ab
iis

(rr) Titulus ipsis sequens præfixus: Agenda, dat is, Ordnung der hiesigen Kirchen Empter unde Ceremonien, wo sich die Pfarherren, Seelsorger unde Kirchendiener in uren Ampte holden schölen, gestellet vor die Kirchen in Pomern, up Befehl der Durchluchtigen, Hochgebahrnen Fürsten unde Herren, Herrn Barnim des Äldern, Herrn Johan Friderichen, Herrn Bugslaffen, Herrn Ernst Ludwigen, Herrn Barnim des jüngern, unde Herrn Casimiren, Gevedbert unde Gebroder, Hertogen tho Stettin Pomern, der Cassuben unde Wenden, Fürsten tho Rügen, unde Graven tho Gützkow u. Anno MDLXVIII. S. Paul. I. Cor. XIII. Holdet alle Ding ehrlich unde ordentlich in der Gemeine. Ephes. III. Weset stlich tho holdende die Einicheit im Geiste durch den Band des Friedens. Anno MDLXIX.

(ss) Vid. D. Balthaf. 1ste Samml. l. c. p. 298. seqq.

(tt) Errores illi Agendis imputati ordine evolvi possunt apud D. Balthaf. l. c. p. 301. seqq.

iis cognoscerentur, atque omnia, quæ Adversarii in suspensionem adduxissent, curatius sub examen vocarentur. Quibus omnibus in Synodo Stettinensi, anno millesimo quingentesimo secundo & septuagesimo rite peractis, institutaque sedula collatione, Dux implorabatur, ut Agenda valido teneret præsidio, nec fidem adhiberet calumniis, quas modo commemoravimus. Atque sic iusta causa erat superior, vicerat ac turbaverat hostium insidias ausu nefario comparatas; Omnino sic odia esse deposita, ac pacis diuturnæ tempora illuxisse videbantur.

Verum enim vero terrores lætitiæ otii, vix adhuc animis conceptam, cito iterum discusserant. Nubes enim exoriebatur, quæ serenum ac fortunatum tempus quamdiu obscuravit. Ille enim, qui agendis insignia laudis antea condiderat ac collocaverat encomia, dente jam Canino in illa furebat. Postquam scilicet Magister *Jacobus Crusius* (uu) Gryphiswaldiam cum Stralesundia commutaverat, muneri Pastoris Primarii ibidem admotus, novos concitabat fluctus ac præcipua ordinationis ecclesiasticæ capita, *de Superintendente generali, Jure Patronatus, ordinatione & institutione Pastorum, de Synodis, Consistoriis, Ceremoniis, potestate Magistratus circa sacra*, impugnabat ac damnabat, (ww) nullis rationibus ac monitis sua de sententia sese dimoveri passus.

Cum

(uu) Fuerat is per sexennium Duci Wolgastano a Concionibus Aulicis, & postea per septennium in Ministerio & universitate Gryphiswaldensi vices Professoris Philosophiæ moralis, & Professoris Theologiæ, ut & Pastoris ad ædem D. Mariæ consecratam egregia cum laude administraverat. Anno vere MDLXX. Sundium ad Pastoratum primarium obcundum vocatus, & die Philippi Jacobi a D. Jac. Rungio introductus. Vid. Cram. *Groß Pomm. Kirchen Chron.* L. 3. C. 64. f. 182. qui etiam L. 4. C. 6. f. 25. 26. Fata hujus Viri, & miserabilem ejus exitum ex caduca hac rerum mortalitate recenset. Cont. D. Balthas. 2te Samml. P. 2. p. 434.

(ww) Historiam hujus controversiæ evolve apud Cram. l. c. L. 3. C. 66. f. 190. L. 4. C. 1. f. 2. seqq. C. 4. f. 14. seqq. C. 6. f. 25. C. 16. f. 57. *Micraël. Alt. Pomm.* L. 3. P. 2. §. 34. p. 386. D. Balthas. *Iste Samml.* p. 322. seqq. 371. f. 99.

Cum igitur interea temporis Senatus Sundensis iuvita ordinatione ecclesiastica forum sacrum sua in urbe constituisset, ac Crusium ad Superintendentis fastigium evexisset, non solum Dux Pomeraniæ anno millesimo quingentesimo septuagesimo quinto illud graviter interdixit, sed Crusium quoque monuit & exhortatus est, ne pestilenti illo fidere se afflari in posterum sineret, quin omnes muneris sui partes ex præscripto Ordinationis ecclesiasticæ perageret. Cum vero mandato huic animum rebellem ac refractarium obverteret, Synodus quidem tam Gryphiswaldensis & Stettinensis, quam Consilarii Ducales & alii Theologi, eum ad meliora & saniora Consilia revocandum, subicere mandato Principis, & ecclesiam ecclesiæ jungere iterum tentabant; Cæterum ingenium ejus multiplex & tortuosum nullis flecti poterat rationibus, quin eo progrediebatur audaciæ, ut non modo theses suas, sed scriptum quoddam peculiare de regimine ecclesiastico typis divulgaret & in vulgus spargeret, (xx) id quod animum Ernesti Ludovici, Ducis Wolgastani, commovebat adeo & accendebat, ut Senatui Sundensi (nisi hic in odium atque offensionem Principis vellet incurrere) Virum huncce ad omnia turbanda miscenda impugnanda & invertenda natum & factum, munere suo movendum ac deiciendum injungeret. Equidem variis in locis, maxime autem in Holsatia, ad munus aliquod impetrandum anxius adspirabat Crusius, sed nullibi invenit ubi sedem poneret fixam, usque dum tandem Ribnitii domicilium constitueret, ibidemque strenua cum paupertate colluctatus, turbas & odia una cum vita deponeret.

I

Tantæ

seqq. 392. seqq. 546. 555. seqq. Et 2te Samml. p. 458. seqq. 492. seqq. 528. seqq. 531. seqq. 559. seqq. 565.

(xx) Locum impressionis mentitur Urfel MDLXXXV. Titulum vero hunc præfert: Kirchen-Regiment und Kirchen-Ordnung von GOTT gestiftet, nach gesunder Lehre unserer Zeit Symbolorum und Patrum, wider D. Jacob. Rungen seine Papistische und falsche Gegen-Lehr von genandten beiden Stücken: Samt etlichen Ursachen, warum das erste von GOTT sey, das Rungische aber nicht. Conf. D. Balthas. 1ste Samml. p. 2. p. 546. & 2te Samml. P. 2. p. 559. seqq. ubi contenta hujus libri prolixè & accurate recenset.

Tantæ igitur erat molis liturgiam condere Pomeranicam.

Ut vero Duces Pomeraniæ Serenissimi, id quod studium eorum erat intensissimum, vigilandi & excubandi ad salutem Pomeraniæ, ordinationis sacræ & Agendorum innocentia, præsertim cum & Calvinianorum errores obscure serpentes Pomeraniam occupassent, in calamitosa ista fama, quasi in perniciosissima, flammæ & incendu in posterum occurrerent, omnesque casus ancipites ab iis arcerent, statuebant inter alia, ut in ipsa Pomerania Ordinatio & Agenda essent imprimenda, ne manibus falsariorum læderentur. Studio igitur curatori adhibito, ordinatio sacra anno millesimo quingentesimo nonagesimo primo Stettini in forma quater complicata typis ita quidem fuit repetita, ut ultimæ editionis Wittebergensis plagulis & verbis eadem responderet.

Suam istam integritatem tum Ordinatio tum Agenda ecclesiastica retinuerunt, usque ad luctuosum illud tempus, quo flammæ belli funestissimi tricennalis, omnem fere per Germaniam latius diffusæ, Pomeraniam quoque corripiebant ac misere vastabant, adeo, ut multis etiam in locis cultus Dei externus deformaretur, concuteretur, labefactaretur atque turbaretur.

Postquam vero Deo rem ita dirigente, Principes irati & in armorum studia incitati, tandem vero belli mole fessi, lassati & exhausti, in amicas pacis Westphalicæ leges, anno seculi decimi sexti quadragesimo octavo descenderant, & Pomerania, cum interea temporis, quo belli furore cuncta ardebant, Arbor Serenissimæ gentis Pomeranicæ in Bogislao XIV. anno MDC XXXVII. exaruisset, imperio Suedico fuerat asserta.

Illi quidem, quibus summa rerum a sacra Regia Majestate Suecica erat demandata, animum quoque convertebant ad rem Pomeraniæ sacram, quæ temporum injuria fuerat convulsa, restituendam stabiliendamque. Cum & inter alia Ordinationis ecclesiasticæ exempla, partim distracta, lacerata partim essent, ut eorum vix copia haberetur, anno millesimo sexcentesimo sexagesimo primo

in lucem denuo Sedinī ita quidem prodire iussa est, ut Agenda illi non adjungerentur. (yy)

Hanc faciem eadem præ sese tulit usque ad annum millesimum sexcentesium octuagesimum primum, quo certis e Suecia delegatis cognitio rerum Pomeranicarum erat commissa ac demandata. Ad hos ordo etiam sacer confugiebat. (zz) Rebusque suis dubiis consulturus, ea qua fas erat religione efflagitabat, ut inopiam ac defectum exemplorum Ordinationis atque Agendorum nova editione solarentur pariter ac profligarent.

Rebus igitur omnibus probe circumspectis, non modo delegati in consiliorum societatem coibant cum Regimine regio illustri atque Ordinibus Provincialibus, sed & desideria ista Carolo undecimo Regi memoriæ gloriosissimæ exponebant, qui & negotium hocce sua auctoritate ac voluntate indulgentissima firmum habebat ac ratum.

Ut vero illud omni ex parte perficerentur, de variis ante fuit deliberatum.

Ita enim agitabantur consilia: *Numne expediret, ut ordinatio in superioris Saxonie linguam funderetur?* Id quod ut summa animi ac Consilii maturitate susciperetur, iudicium D. Danielis Kanstorffii Præpositi Synodi Stettinensis, & Pastoris ad ædem collegiatam quæ Sedinī divæ Mariæ est sacra, requirebatur. (aaa)

I 2

Quod

(yy) Titulus idem est cum titulo Ordinationis de anno MDLXIII. not. kk. notato, nisi quod in fine additum: Vnde igund up Erer Rön. Maytt. tho Schweden 2c. 2c. 2c. Hochlösslichen Gouvernements in Pameru Anordeninge unde Befehlinge uppet nye gedrucket. Olden Stettin, bey Johann Valentin Rheten im Jahr 1661. in forma quarta.

(zz) Sequentia mecum communicavit D. Balthasar Bleccius, Pastor Nicolaitanus Sedinensis meritissimus, in litteris ad me datis anno MDCCXIV. die vigesimo Octavo Aprilis, cui eo major fides debetur, quia hoc tempore jam in Ministerio fuit, adeoque consultationibus de hoc negotio præsens, & testis oculatus.

(aaa) Scriptum est illud Sedinī 1688. die vigesimo quarto Januarii.

Quod vel eo mireris nomine, cum Theologi Lutherani conjunctis quasi Sententiis contra Pontificiorum errorem adstruant, Codicem sacrum in quamcunque linguam jure optimo & fide ex bona posse converti: Quibus & aliis impulsus rationibus vertendam Ordinationem una cum agendis suavit, & ita quidem probavit, ut lingua Saxoniae inferioris non omnino esset posthabenda, sed lingua linguae ex adverso jungeretur, cui consilio eventus etiam respondit. (bbb)

Fuit & quaestio proposita: *Num ordinationi quoque nonnulla luminis clarioris gratia, ac quaedam mutationes deberent adjici? An vero eadem priori suo statui atque integritati relicta, in linguis Saxoniae infe-*

(bbb) Rationes ejus sunt sequentes:

- 1) Weil diese Übersetzung auf dem grossen Landtag 1681. von allen Land-Ständen einmüthig beliebt.
- 2) Weil dieselbe von denen Hinterpommerschen Land-Ständen, nachdem ihnen davon Nachricht gegeben, gut befunden und gelobet.
- 3) Weil dieselbe nicht nur zum priesterlichen Amte, sondern auch zum Gebrauch der Königlichen Regierung, Herren Land-Stände, im Consistorio, Hof-Gericht und allen davon dependirenden Collegiis sehr bequem.
- 4) Weil zwar die Indigenae nach der Billigkeit und Königlichen Versicherung in allen Collegiis zu erst anzusehen, doch Fremde nicht gar könnten ausgeschlossen werden; Diese aber das Pommersche nicht einmahl lesen, vielweniger verstehen könnten; Jene aber ihre Mutter Sprache auch fast gar verlernet, und viele Wörter und Redens-Arten ihnen unbekand, und deßfalls in ihrem Amte merklich behindert würden.
- 5) Weil schon vor so vielen Jahren der Catechismus, das Trau-Communion-Büchlein, Forma Ordinationis, Institutionis, Confirmationis, Articuli visitatorii, die Collecten, Gesänge, und also ein gross Stück von diesem Buche ins hoch Deutsche übersetzt und gebraucht worden.
- 6) Weil die Kirchen-Ordnung zwar billig in der Pommerschen Sprache zu lassen, so lange dieselbige im ganzen Lande gebräuchlich, und darin geprediget und der Gottesdienst verrichtet ward; Nachdem aber diese Sprache ganz in Abnehmen kommen, der Gottesdienst auch im ganzen Lande in hochteutscher Sprache verrichtet werde; so habe man gar kein Bedenken auch die Kirchen-Ordnung in diese Sprache zu übersetzen.
- 7) Weil die Kirchen-Ordnung anzusehen, als publica & specialis doctrinae, vitae & Ceremoniarum confessio, mit welcher man keine Scheu tragen dürffe, so wie mit den communibus ecclesiae Lutheranae Symbolis & Confessionibus zu verfahren, welche ohne Bedenken in andere Sprachen übersetzt.

inferioris & superioris typis esset exscribenda? Posterius quidem D. Daniel Kanstorffius, (ccc) Prius vero D. Conradus Tiburtius Rango, (ddd) qui tunc temporis Sedinii munus Pastoris ad ædem divi Nicolai sustinebat, postmodum vero ad dignitatem Præfulis Pomeraniæ ac Rugiæ perducebatur, ivit assertum. Enimvero rejecta hujus sententia, in illius rationes Regiminis regii Consilarii & Ordines Provinciales ibant, precibus imprimis Ordinum Provincialium Pomeraniæ ulterioris impulsu, quippe qui tentatam ac susceptam immutationem discriminis plenam reputabant. Posthæc varia etiam de hoc sunt jactata variis Sermonibus: *Cujusnam fidei & dexteritati negotium Ordinationis una cum Agendis convertenda esset dandum?* (eee) Initio quidem a regimine regio eidem destinabatur D. Augustinus Balthasar, cujus prudentia in gerendo exornandoque generalis Superin-

I 3

perin-

(ccc) D. Kansdoffii rationes erant:

- 1) Weil diese Erklärung schon längststen geschehen durch das Bekantniß und Lehre der Kirchen in Pommern, so zu alten Stettin im Jahr 1593. in quarto publiciret.
- 2) Weil die zweiffelhafften Redens- Arten sich selbst erklären, wenn man nur, wie es billig und die Hermenevtica erfordert, den Contextum & Scopum wohl ansehe.
- 3) Weil auswärtige Theologi, in dem Zustande, wie sie sich befindet, solche approbiret und gerühmet v g. die Theologische Facultät zu Wittenberg in dem gründlichen Beweis in Testimoniis pag. 166.

(ddd) D. Rango his nitebatur fundamentis:

- 1) Weil in der Kirchen- Ordnung das Pommerische Corpus doctrinæ recommendiret, imgleichen Philippi Melanchthonis Loci Communes und andere Schrifften, worinnen doch viel Irthümer enthalten, welche von rechtschaffenen Theologen jederzeit verworffen.
- 2) Weil die Lehre in der Kirchen- Ordnung nach diesem Corpore doctrinæ Pomeranico, und den Schrifften Philippi Melanchthonis eingerichtet.
- 3) Weil die Gesänge in der Agenda sich öffters zu dem Evangelio nicht reimen.

Scriptum hoc Rangonis judicium Sedinii 1687. die primo Martii.

(eee) Hæc iterum debeo fidei D. Balthas. Bleccii in litteris antea sub not. xx. citatis.

perintendentis munere eam circūtatema erat eminentissima. Quoniam vero Ordinatio sacra typis Stetinenſibus erat excudenda, in-junctas ſibi partes modeſte declinabat, docens Regimen regium, ſa-tius fore, ac rei huic conſuli poſſe tutius, ſi ejus cura in quodam Or-dinis ſacri Stettinenſis Viro reponeretur. Rationum iſtarum pon-dera Conſiliariorum Regiminis animos ad *Fridericum Fabricium*, tunc temporis Diaconum, dehinc vero Doctorem Theologiæ, & Pastorem ad ædem quæ divo Nicolao eſt ſacrata, & *Heinricum Rei-neccium* Pastorem ad Petri & Pauli ædem, inclinabant & ſecteban-tur: Qui & negotii hujus partes laude dignas animo volenti luben-tiſſimoque exceptas, tota mente atque omni cura, opera & induſtria impleverunt.

Postquam illi verſionem Ordinationis Senatui ſacro Gryphis-waldenſi, quem ea ætate ex Theologorum ordine D. *Augustinus Bal-thaſar* Præſul Pomeraniæ ac Rugiæ, D. *Jacobus Henningius*, Profeſſor Theologiæ & Paſtor ad ædem divi Jacobi; D. *Nicolaus Daſſovius*, Profeſſor Theologiæ & Paſtor ad ædem divæ Mariæ; Ex Politico-rum vero Collegio D. *Fridericus Gerdeſius*, Senatus hujus Director & Profeſſor Juris, & D. *Petrus Maſcovius* Profeſſor Juris illuſtra-bant, ad ſuæ cenſuræ rationem ac normam redigendam commiſe-rant. (fff) Hi quidem ſingulas per ſeptimanas duabus horis po-meridianis ad modum Collegii congregati, verſionem quanto fieri potuit ſtudio recognoscebant, recognitamque Regimini regio re-ſtituebant.

Quibus ita geſtis nova conferebantur Conſilia: *Numne Ordi-nationi ſacra & Agendis alia adhuc ſcripta Pomeranica eſſent adden-da?*

(fff) Hæc mecum benevole communicavit Vir de civitate Gryphiswaldenſi me-ritiſſimus, & dum viveret multis modis favorem ſuum mihi exhibens, Dn. Mar-tinus Droyſe, Conſul iſtius Civitatis digniſſimus, qui reviſioni huic præſens ſemper adfuit, tanquam Secretarius tunc temporis Conſiſtorii Regii Gryphis-waldenſis: Interprete filio juniore, in Conſulatu Patris ſucceſſore mihi que Amiciſſimo, Domino Jacobo Droyſero in litteris ad me datis anno 1714. die vigefimo ſexto Aprilis.

da? ad maiorem ipsis auctoritatem conciliandam. Equidem Regimen regium, Ordines Provinciales, atque Theologi Pomeraniæ Suedicæ, statutum habebant atque deliberatum, Regisque Caroli undecimi voluntate jam erat sancitum, ut *Leges Præpositorum, Statuta Synodica, Bekenntniß und Lehre der Kirchen in Pommern, nec non liber Concordia*, in unum collecta fasciculum, Ordinationi atque libro, in quo continetur ratio divini officii, associarentur.

At enim vero Pomeraniæ ulterioris Ordines Provinciales, nec non munerum sacrorum Viri, precibus suis, ne hoc fieret, impetrarunt, veriti, ne variæ inde sibi crearentur molestiæ, ususque ordinationis hujus sibi omnino interdiceretur. Huic malo ut præscinderetur occasio, in adjungendis tantum legibus Præpositorum & Statutis Synodicis acquiescebatur.

Est tamen hic culpa quædam commissa, quod scilicet in locum genuinarum illarum legum Præpositorum, quæ ab ordinibus Provincialibus consensu munitæ, & a Regimine regio Suedico Gryphifwaldiæ anno millesimo sexcentesimo sexagesimo sexto juris publici in forma quadripartita factæ fuerant, aliæ sint substitutæ ac surrogatæ, qua dere Ordines Provinciales non una vice querelas duxerant graviores.

Interim vero probe est advertendum, quod in Edicto regio, ordinationi sacra præfixo, ecclesia Pomeraniæ Suedicæ fuerit adstricta *Confessioni Ecclesiæ Pomeranicæ*, prout ea in synodo Stettinensi Anno MDXCIII. est repetita, nec non *Formula Concordiæ*, tanquam incorruptæ fidei Symbolis, atque adeo & posterior publica Regis auctoritate rationem libri Symbolici in Pomerania sustinere sit iussa. Quamvis igitur negotium hoc, eo quo diximus modo, anno millesimo sexcentesimo octuagesimo octavo fuerit ordinatum, impresionem tamen ipsam & crebrius cum Ordinibus sociata consilia, maxime autem mors acerba D. Augustini Balthasaris, sumptusque quos opus hocce efflagitabat colligendi,

colligendi, in annum usque millesimum sexcentesium nonagesimum protrahebant ac conjiciebant. (ggg)

Quemadmodum vero hostis ille humani generis infensissimus, nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum denique in eodem statu relinquit, ita & post elapsos decem annos qui secure erant transacti, nova inter concordantes hactenus odia callide instruebat, ac veluti classicum canens, malum discordiæ mittebat.

Postquam enim voluntas Caroli duodecimi indulgentissima, Doctorem Johannem Fridericum Mayerum, virum qua Musarum Orbis patet celeberrimum, muneri Præfulis Pomeraniæ ac Rugiæ anno millesimo septingentesimo primo præposuerat, hicque anni secuti die decima septima Maji in Synodo Præpositorum generali Sedinæ congregata, varia, quæ ad cultum externum emendandum collineabant, proposuerat, quidam suppresso nomine divulgabat: **Die von D. Johann Friedrich Mayern neu verbesserte Kirchen-Ordnung, wornach sich die Herren Prediger im Herzogthum Pommern hinführo zu verhalten, in Stettin vorgetragen den 17. May. 1702.**

Sane scriptum hoc forma quadripartita complicatum, unaque tantum plagula constans, quod Gryphiswaldiam tanquam impressionis locum mentiebatur in fronte, discordiam inter Ordines Provinciales & Doctorem Mayerum ferere omnino potuisset. Nam quamvis Collectores recensionum innocuarum (bbb) inde repetant argumentum pii studii, quo D. Mayerus adductus ecclesiam Pomeraniæ constituere voluerit, causati præterea Mandatum Regis, quo
ille

(ggg) Hoc anno prodiit forma majori, eodem titulo conspicua, quo editio de anno MDLXIII. nota kk. Nisi quod locus impressionis, & nomen typographi additum, olden Stettin, druckt und verlegt idt Fridrich Ludwig Rhete, Königl. Boeckdrucker anno 1690.

(bbb) Unsch. Nachr. 1702. Cont. 28. p. 657.

ille instructus Ordinationem illam promulgasset; Secus tamen sese res habebat, dum Ordines Provinciales hoc instituto non parum commoti, Oratoris sui Pomeraniæ publici, Domini Consilarii Aexandri Carocii voce declarabant, tentatam illam mutationem juri-
 ribus provincialibus vim inferre manifestam. Cum vero D. Mayerus Deum hominesque testaretur, notitiam scripti hujus disseminati a se non solum abesse longissime, nec criminis hujus, a quo toto abhorreret animo, conscientia se constrictum teneri, (iii) sed in programme etiam solenni de facie Stephani angelica ab ipso tum temporis Academiae Rectore anno eodem die Michaelis promulgato animi indignationem faceret testatam, (kkk) imminens empestas sedabatur, adeo ut nulla perturbatio, nullus tumultus cœtum Pomeraniæ sacrum turbaret atque infestaret, nec quidquam Ordinationi ecclesiasticæ derogaretur. Ut porro falsam istam famam suo a nomine repelleret, Stettinensibus relationibus publicis anno MDCCIII. die decimo quarto Aprilis publicatis, innocentia suæ testimonium inferendum curavit. (lll)

K

Nec

(iii) Id quod declarabat D. Jacobo Balthasari, tunc temporis Syndico civitatis Gryphiswaldensis multis meritis inclyto, postea vero Consiliario regiminis Ducis Megapolitini splendidissimo, qui amœbæas ea de re cum Carrocio litteras commutabat.

(kkk) Hisce quidem verbis: Ego hoc programme, in alma Gryphica, inter occupationes infinitas ferme & molestias, quas tenebrio quidam vivumque Sata-
 næ mancipium, infamis homo mihi creavit, infami illo titulo scripti diaboli artibus typis publicis editi atque impressi: Der verbesserten Kirchen-Ordnung, quem scelestissimum hominem in lucem protrahet, pœnamque poscet scelere dignam justissimus Vindex. Quid? inter prolixas credite lachrymas scripto, viam monstro, reliqua.

(lll) His conceptum verbis: Es ist vor einiger Zeit eine Schrift unter dem Titel: Joh. Frid. Mayers neu verbesserte Kirchen-Ordnung, durch den Druck heraus gekommen. Wenn nun solcher Titel von übel intentionirten Leuten, einem niemahls publica autoritate approbirten Werke vorgesetzt worden, und ob es gleich davor ausgegeben werden wollen, ob wäre derselbe in Greiffswald gedruckt;

Nec scriptum illud D. T. B. (h. e. Doctoris Thomæ Bahrii, Præpositi Pasewalcensis) hoc insignitum nomine: *Nach-sinnige Erörterung: Ob eine einzige geistliche Person, welche andern vorgesetzt, über dem, was in dem allgemeinen, und bisher im Gebrauch gewesenen Kirchen-Statutis geordnet, neue Ceremonien oder neue Anordnungen des Gottesdienstes, entweder selbst introduciren, oder auch allein summo Episcopo in Vorschlag bringen, und dessen Approbation darüber suchen mag, ohne vorher geflogenen Rath, und gehaltene Rücksprache mit den andern Geistlichen, quod eadem evolabat ætate, fluctus quosdam concitavit.*

Cum denique anno hujus seculi undecimo ac secutis Pomerania motibus belli gravioribus concuteretur, & furor istius in multorum templorum Ordinationes sacras ita faviret, ut his interitus pararetur, præterea etiam illarum exempla e tabernis librariis exularent & rarius conspicerentur, annuente illustrissimo regimine, & procurante sumptusque suppeditante solertissimo Bibliopola Gryphiswaldensi Dn. Jacobo Löfflero, seculi hujus anno primo & trigesimo, nova denuo curata est editio, in qua tamen hoc desideratur, quod paginae editionis prioris paginis non respon-

druckt; So ist doch bei geschæhener Nachfrage solches noch zur Zeit falsch befunden worden; Daher hiemit kund gemacht wird, daß man allhie im Lande von keiner solchen neu verbesserten Kirchen-Ordnung wisse, noch dieselbe agnoscire und erkenne. Wie denn D. Mayer denselben für einen infamen Buben öffentlich declariret wissen will, der unter dem obbeschriebenen Titul das Werk in den Druck, oder zu dessen Divulgirung Anlaß gegeben: Gestalt man mániglich respective will angesonnen und ersuchet haben, sich an einen solchen Abdruck nicht anders, als einer zur Berunglimpfung des Herrn General-Superintendenten von bösen Leuten angesehenen Sache, zu kehren, welche an den Auctorem und Drucker, sofern beide, oder einer davon zu erforschen, worauf man hiemit ein præmium von funffzig Reichsthaler, nebst der Verschweigung des Denuntianten, so er sein Angeben probable machen kan, gesetzt haben will, mit allen Ernst ressentiret und beahndet werden, und die Exemplaria bey hundert Reichsthaler Straffe und der Confiscation verbothen seyn sollen.

respondeant; Eodem etiam tempore Leges Præpositis ecclesiarum in Ducatu Pomeraniæ Suecicæ, & Principatu Rugiæ, a sacra Regia Majestate Sueciæ ibidem Generali Locum tenente & Regimine præscriptæ, repetitæ & ad observandum publicatæ anno MDCLXVI. Nec non statuta Synodalia für Ihre Königl.iche Majestät zu Schweden Vorpommerische Lande und Fürstenthum Rügen Pfarr-Herren, Prediger und Kirchendiener confirmiret und publiciret anno MDCLXVI. typorum ope iterum imprimebantur.

Reliquum nunc est, Auditores O. O. honoratissimi, ut beneficium hoc maximum, quo Deus T. O. M. omnisque boni ordinis auctor ac stator sapientissimus, Pomeraniam ducentos ante annos est complexus, quodque bonum hora hacce vobis commemorare sum annis, grati animi sancta pia devota ac fideli memoria custodiamus atque asservemus. Cessit enim luci caligo, cesserunt fabulæ Pontificiæ veritati cœlesti, cesserunt fallaciæ veræ pietati.

Igitur de asserta, & per integra duo secula, inter innumeras temporum ac rerum difficultates, inter armorum strepitus, & imprimis adversariorum fraudes ac machinas, servata religionis evangelicæ & Ordinationis sacre castimonia, Pomerania gaudeat exsultet triumphet; Salutarem doctrinam & pietatem non in labris sed in animis figamus, neque verbis tantum reddere, sed factis etiam exprimere illam discamus.

Sic Deum habebimus propitium, & ordinationem ecclesiasticam perennem integram & illibatam.

Idem ille Deus fervet & sospitet Regem nostrum Augustissimum, Patrem optimum, Principem indulgentissimum: Regnet Augusto diuturnior, Trajano felicior!

Servet Conjugem ejus serenissimam & optatissimam, Matrem Patriæ multum clementissimam !

Eadem vota ut pro Academia hujus Cancellario Celsissimo & Magnificentissimo, nec non Academia salute & integritate nuncupemus, jubet pietas, devotus animus exigit.

Præsta, o Deus ! hanc Musarum sedem salvam quam felicissime quam diutissime.

Denique, Auditores honoratissimi, sentio me adstrictum ad gratias vobis persolvendas humillimas, quod me dicentem vestra præsentia ornare haud sitis dedignati. Quæ vires mihi negabunt, ea pietas abunde supplebit.

D I X I.

Bähr, Johann Friedrich, / Bähr, Nicolaus Albert, / Bähr, Johannes,

Biga orationum secularium, quas in Academia Gryphica publice recitorunt
duo fratres Germani, Tanglymenses alteram de historia et fati librorum
symbolicorum ecclesiae evangelicae in Pomerania ... Johannes Fridericus
Baehr ... alteram de historia et fati ordinationis ecclesiasticae

Gryphiswalda 1736

4 Diss. 481#Beibd.23

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10654573-1

VD18 10163824-003